TIGHT BINDING BOOK

सावली

काव्यसंग्रह

सूर्यकान्त खाण्डेकर
एम्. ए.

किंमत दोन रुपये

प्रकाशक :
माधव बा. घोरपडे, बी. ए. (ऑ.)
C/o ९८३ ए, शिवाजी पेठ,
कोल्हापूर.

मुद्रक :
माधव कृष्णाजी सहस्रबुद्धे,
प्रोप्रायटर, श्रीज्ञानेश्वर प्रेस,
३९३ सी, शिवाजी रोड, कोल्हापूर.

प्रथमावृत्ति
१५ ऑगस्ट १९५४

विक्रेते :
व्ही. व्ही. लिमये अँड सन्स
महाद्वार रस्ता, कोल्हापूर.

सौ. गंगूताई कोकिळ,

बी. ए., बी.टी.

मुख्याध्यापिका,

महाराणी लक्ष्मीबाई गर्ल्स हायस्कूल,

कोल्हापूर,

यांना

सादर समर्पण

प्रस्तावना

प्रेम आणि प्रणयभावना हा अनेक कवींप्रमाणें सूर्यकान्त खांडेकर यांचाहि स्थायीभाव आहे, असें म्हणावयास हरकत नाहीं. त्यांतहि विफल प्रीतीच्या निराशेनें ते जीं गाणीं गातात त्यांत एकप्रकारची उत्कटता व आर्तता आढळते. प्रेम हाच त्यांच्या काव्याचा मुख्य विषय असला तरी त्यांतहि अनेक छटा आढळून येतील. सौंदर्याच्या दर्शनानें बेहोष होणें व त्याच्या वर्णनांत रंगणें हा कवीचा सहज स्वभाव होय. त्यांतहि स्त्री-सौंदर्यावर भर जास्त. ‘ तूं निळ्या नभांतिल राणी ग ’, ‘ नवखें वारें ’, ‘ स्वर्गपरी ’ या कवितांत स्त्रीसौंदर्याच्या वर्णनावरच भर दिलेला आढळेल. ‘ वनराणी ’ मध्यें ग्रामीण सौंदर्याचें मादक वर्णन दिसून येईल. धुंद व क्वचित् तृप्त प्रणय हा ‘ निळसर डोंगर ’, ‘ आज अकल्पित ’, ‘ नांव ’, ‘ गडे तूं चंचल सौदामिनी ’ या कवितांचा विषय आहे.

सूर्यकान्त खांडेकर यांच्या कविता वाचल्यानंतर त्यांचें शब्दसौष्ठव, कल्पनाविलास यांपेक्षांहि त्यांच्या प्रामाणिक व संवेदनाक्षम हृदयाची साक्षच आपल्या मनावर अधिक ठसते. या कवीचें मन शुद्ध, निर्मळ आहे, उत्कट आहे म्हणून त्याच्या काव्यांतहि एकाच भावनेची शुद्धता व उत्कटता आढळते.

क्षणक्षण जीवनाचा मला जिंकायाची आस
रोज नवी अनुभूति रोज नवीन साहस

अशा उमेदीचा हा कवि प्रेमनिराशेनें गोठून गेल्यासारखा, स्थगित झाल्यासारखा होतो व एकंदर जीवनाविषयीं त्याला उद्वेग व उदासीनता वाटूं लागते. ‘ अकिंचन जिथें मृत्यूचेंच जिणें जगतों, ’ ‘ जिथें मानाला भलत्यांचा संग लाभतो, ’ ‘ सत्तेसाठीं जिथें सत्याचा भंग होतो ’ अशा या जगताचा वीट येऊन या जगतापासून मुक्ति मिळावी म्हणून तो देवाजवळ मागणें मागतो. परंतु हीं शल्यें मनांत सलत असतांहि–

तुजसाठीं मी जगे, जिवलगे ! तरी याच जगतीं !

अशी निष्ठा या कवीच्या वृत्तींत आहे. म्हणून तो पुनःपुन्हां प्रमाकडे वळतो. पुनः हा 'रेशमाचा फांस' बसतो, पुनःपुन्हां तो आभासांत रंगतो व स्वतःचें विश्व निर्माण करतो. या विश्वांत नागरी जीवनाची कृत्रिमता नाहीं. हें विश्व निसर्गानें नटलेलें व प्रीतिरसानें भरलेलें आह. 'हे पर्णांनो, हे पुष्पांनो', 'कृष्णसखा मी' व 'प्रभु कृष्णापरि' या कवितांत सूर्यकान्त खाण्डेकरांनीं आपलें ध्येय जगाला सांगितलें आहे.

प्रभु कृष्णापरि घुमवित वेणू
त्रैलोक्यांतुन घेइन तान
पोकळिचा घेऊन कटोरा
विश्वप्रेम मी मागिन दान

—प्रभु कृष्णापरि

होरी खेळत खेळत उडविन
इंद्रधनूचे अद्‍भुत रंग
तुमच्यामधली कौरवनीति
करायची मज आतां भंग

—कृष्णसखा मी

परंतु ते तुम्हांला बजावतात—

त्यासाठीं पण घ्या हो जाणुन
हृदयाहृदयांमधले भाव
त्यासाठीं पण हवें तुम्हांला
सत्त्वशील अन् होणें पांडव

—कृष्णसखा मी

परंतु हृदयाहृदयांमधले भाव जाणणें अत्यंत कठीण. जिच्यावर कवीची प्रीति; जडली तिलाहि कवीच्या हृदयामधले भाव कळत नाहींत; म्हणून हा—

अंधाराचा चिरप्रवासी अंधारीं फिरतो
अंधारांतिल काळीं गाणीं ओंठीं सांठवितो

—आसावुनि मी धांवुं कशाला ?

कधिं पुनः न आतां येइन तुझिया दारीं
मज तुझ्या दिलाची दुर्लभ गे दिलदारी
अंकुर जळाले, दुष्ट नियतिचा खेळ
परि क्लान्त होउनी अंग टाकितां शयनीं
कां वृथा चारुते फिरसी अंतःकरणीं ?

— जरतारी क्षण

वसंत सरला आणि राहिली
मागें केवळ जळकी माया
प्रीति निमाली आणि राहिल्या
मागें केवळ काजळ छाया

— वसंत सरला

परंतु प्रेमनिराशेचें सुखहि कांहीं काळ हवेंहवेंसें वाटतें, कारण 'एकलेपणाहुन प्रेमनिराशा बरी.' दोन समान्तर रेषा कधींच एकत्र मिळणार नाहींत हें कवीला माहीत आहे. परंतु सहप्रवास घडावा एवढीच त्याची मागणी. तीहि मान्य केली जात नाहीं व मग अंधाराला काजळी चढते.

आज गडे तूं नाहीं आलिस
कसा तरी हा दिन मावळला
आज गडे तूं नाहीं दिसलिस
चढे काजळी अंधाराला

—चढे काजळी अंधाराला

भग्नाश मी येथ झुरे, कोण पुसतो दुःखांत
अंधारांतली सावली नाहीं कोणास दिसत

—रात पसरे भोंवती

कवीची लाजरी व संकोची वृत्तीही त्याच्या प्रेम-साफल्याच्या आड येते.

मनांतलें तें मनांत ठेवुन
अनुदिन जावें असेंच येथुन
झुरत जळत राहिलों परस्पर

असेच आपण अनुदिन अनुदिन !

—अनुदिन यावें

सहवास घडला तरी विपरीत कांहीं घडत नाहीं; मग कवि स्वतःशीं म्हणत रहातो—

विपरीत न घडलें अन् सरला तो क्षण
वंचनाच केली त्या दिवशीं आपण—
वंचनाच केली त्या दिवशीं आपण !

—विपरीत न घडलें.

या निराशेंतून व दारिद्र्यादि दुःखांतून निर्माण झालेली विषादाची व उद्वेगाची कडवट छटा या कवितांत वारंवार आढळते—

आसावल्या हृदयाचीं झालीं उघडीं कवाडे
आतां कुणा देवतेचे सुरूं व्हायचे पवाडे ?
घडायाचा फिरूनिया तोच काय इतिहास ?
भास आभास पुनश्च पुनः रेशमाचा फांस ?

—पुनः रेशमाचा फांस ?

हा कडवटपणा (Cynicism) व उपरोध (Irony) स्वतःवरच रोखलेला आहे. अशाच प्रकारच्या कडवट व अहंकारी मनःस्थितींत कवि उपेक्षा करणाऱ्या प्रेयसीला बजावतो—

उदात्त माझें प्रेम खरोखर
बंध न त्याला पार्थिवतेचे
अमर पुष्प तें तुला अर्पिलें
—मिरव श्रेय तूं अभिमानाचें !

—उदात्त माझें प्रेम

देवाघरचा अमर विहग तूं रसवंती तव थोर
कशी घालिते मोह मना तुज दीडदमडिची पोर ?

—कविमानसा

हा वैताग व तिरस्कार मानवी स्वभावाची एक छटा दाखवितो व प्रेमतत्त्वावरील श्रद्धा व उत्कट प्रेम हा सूर्यकान्त खांडेकरांचा स्थायीभाव

असल्यामुळें ही छटा मोळ्यांत भरते. ती मानवी स्वभावास धरून व म्हणून स्वाभाविक आहे.

रखडत अपुला मार्ग चालणें
दिवसा रात्रीं सदा राबणें
हेंच आजचें झालें जीवन
कसें स्फुरावें नवखें गाणें ?...
शल्य बोचतें अंतर झुरतें
नको नकोसें जातें होउन
क्षणैक तें पण फिरति पाउलें
अन् ठरलेल्या चाकोरींतुन

—मनांतलें तें

या निराशेंतून व अगतिकतेंतूनच एकप्रकारचा करारीपणा प्रतीत होतो.

ये निराशे ! ओक माझ्या जीवनीं तूं काजळी
सूर्य मी सामर्थ्यशाली घेतसे तूझा बळी !

—ये निराशे !

स्पष्टता व वास्तवता हा सूर्यकान्त खांडेकरांच्या काव्याचा एक गुण आहे. या वास्तवतेंतून प्रतीत होणारी प्रामाणिकता 'असा चालला अभ्यास', 'महाविद्यालयीन जीवन', 'मुलींनो !' या कवितांत आढळून येईल. त्यांच्या प्रतिमा, रूपकें, प्रतीकेंहि समूर्त (Concrete) असतात.

कधि तरी तुझ्या मी आलों होतों दारीं
झेलीत उन्हाचें बर्फच ऐन दुपारीं !

यांतील Compression नमुनेदार आहे.

कवीची धुंदी 'गाणारच मी' मध्यें आढळते, तर कवीचा आत्मविश्वास

गे अवचित कधि तूं येशिल मज दिपवाया
मी कल्पतरू, तूं होशिल कधि मम छाया

अशा ओळींत दिसून येतो. 'शासन', 'तिचें स्वप्न', 'जानकी वनवासा चालली', 'यमुने' या कवितांतील कल्पनाविलास रमणीय आहे. 'ज्ञानेशा'

या कवितेच्या शेवटीं कवि स्वतःकडे वळतो, पण त्यांत नम्रताच आढळेल. खांडेकरांच्या कित्येक कल्पना विचारप्रधान असतात. 'प्रीतपांखरा' या कवितेंत नायिका प्रीतपांखराला उद्देशून पुढें म्हणते—

माझ्या हृदयीं कशी शिरूं मी भेटायातें तुला
नयनद्वारें मिटतां दिसशी स्वप्नीं तूं कोंडला

'श्रावणराणी', 'रंकाळ्याच्या तीरावर', 'रात', 'सूर्यफुला' इ. कवितांत निसर्गाचीं केवळ वर्णनें आढळतील तर 'अवचित ये जाग मला' या कवितेंत निसर्गाच्या पार्श्वभूमीवर हळुवार भावनांचें चित्रीकरण आढळून येईल. निसर्गवर्णन व प्रीतिभावना यांचा मधुर मिलाफ 'वाट' मध्यें दिसून येईल. 'समान्तर रेषा' या कवितेंत सांकेतिक कल्पना निराळें वळण घेऊन अवतरली आहे.

प्रेम हा विषय सोडला तर सूर्यकान्त खांडेकरांच्या इतर कवितांत तितकीशी उत्कटता व जिव्हाळा आढळत नाहीं. तरलता, गूढरम्यता, एकमेकांत गुरफटलीं गेलेलीं प्रतीकें व प्रतिमा, त्याचप्रमाणें प्रतिभेची विशालता व भव्यता या काव्यगुणांची दखल प्रेमक्षेत्राखेरीज इतर क्षेत्रांत खांडेकर फारशी घेत नाहींत. पण त्यांच्यांत एक प्रकारचा बौद्धिक प्रामाणिकपणा आहे, संवेदनक्षमता आहे. आज त्यांच्या सहानुभूतीचें क्षेत्र थोडें मर्यादित असलें तरी त्यांचा आत्मविश्वास जसजसा वाढत जाईल, त्यांच्या चिंतनांत जसजशी खोली येईल व अभ्यासानें व जगाच्या अनुभवानें जसजसा वृत्तींत संयम येईल, तसतशी त्यांची स्वयंकेंद्रित वृत्ति अधिक व्यापक होईल, त्यांना नवीं क्षितिजें दिसतील, नवे अनुभव येतील. तोंपर्यंत त्यांच्या प्रेमकाव्यांतील प्रसन्नता व उत्कटता यांचा रसिकांनीं अवश्य रसास्वाद घ्यावा, हें उचित आहे.

पुणें
२२–५–५४

वि. द. घाटे

आपल्या कवितांचा पहिला-वहिला संग्रह रसिकांच्या सेवेस रुजू करतांना कोणाला आनंद होणार नाहीं? पण त्या आनंदाबरोबरच भावनांच्या अनेक लहरी माझ्या मनांत उचंबळत आहेत. शाहीर पिराजीराव सरनाईक यांच्या उत्तेजनानें मी कविता लिहावयास सुरुवात केली. कविश्रेष्ठ श्री. ग. दि. माडगूळकर, श्री. श्री. वि. आपटे या वडीलधाऱ्या कवि-मित्रांनीं माझी कविता वाढीस लावली. माझ्याजवळच्या अनेक सुहृदांनीं माझ्या कवितेवर अनेक संस्कार केले. मला उत्तेजन दिलें. त्या साऱ्यांच्या आठवणीनें माझें हृदय कृतज्ञतेनें भरून येत आहे; आणि ज्यांच्या प्रोत्साहनाशिवाय माझा हा कवितासंग्रह प्रसिद्ध झाला नसता त्या सौ. गंगूताई कोकिळ यांच्याबद्दलची कृतज्ञता कोणत्या शब्दांत मीं व्यक्त करावी? मराठींतील एक थोर साहित्यिक श्री. वि. द. घाटे यांनीं कामाच्या गर्दींतून सवड काढून माझी कविता आपुलकीनें वाचली व आपलीं मतें व्यक्त केलीं, याबद्दल त्यांचा मी ऋणी आहें. प्रा. बा. वि. पोतदार व सौ. उषा पोतदार यांनीं बहुमोल सूचना देऊन मला उपकृत केलें आहे. रसिकवर्ग माझ्या या संग्रहाचें स्वागत कशा रीतीनें करील, याबद्दलची हुरहुर या क्षणीं माझ्या मनाला लागून राहिली आहे...पण माझे विचार मात्र भविष्यकाळांत वावरत आहेत! मर्मज्ञ रसिक माझ्या काव्यावरील आपलीं मतें कळवतील तर मी त्यांचा आभारी होईन.

शिवाजी पेठ,
कोल्हापूर
१५-८-१९५४

—सूर्यकान्त रामचन्द्र खाण्डेकर

अनुक्रमणिका

सावली

ये कविते !

ये कविते ! ये कविते !
नाचत ये गात गात
वाट किती पाहूं मी—
वेध घेत अंतरांत !

फुललेलें मन माझें
मी अधीर स्वागतास
शब्दांचे, भावांचे
दाखव मज नवविलास !

दाखव मज विश्व नवें
क्षितिज नवें, नवतारे
नवजीवन सिंचित ये
दर्शन दे मज हंसरें !

विसावुं दे जीवित मम
एक तुझ्या संगतींत
विसावुं दे तनमन हें
गीत नवें गात गात

—या जीवन–संगरांत
जळतांना, लढतांना
साथ सदा देवो मज
एक तुझी स्वर–वीणा.

वीणेच्या नादावर
स्फुरत फुलो मम वाणी
दशदिशांत नादावी
गंधफुलांचीं गाणीं.

कविते ! तव सावलींत
विसर पडो दुःखांचा
लागो मज अन्वयार्थ
विश्वाच्या कोड्याचा !

दैवत !

माझ्या घरांत नांदतें
 माझें जागतें दैवत
साता जन्मांची पुण्याई
 मला पावे या जन्मांत !

मायापांखर घालुनी
 जोजविलें रोज मला
जपियेलें फुलापरी
 जीवाचिया लेकराला !

जगविलें, वाढविलें
 वंशवेलीचें सुमन
धन्य झालें माझें त्यांच्या
 प्रेमगंगेंत जीवन !

मला त्यांच्या सावलीचा
 आहे उबारा प्रेमळ
मला त्यांचा सहवास
 प्रेमभावाचें मोहळ !

श्रावणकुमारापरी
    करायची मला भक्ति
त्यांच्या चरणांचें तीर्थ
    माझ्या सर्वस्वाची स्फूर्ति !

माझ्या जीवनींचा मोक्ष
    वसे त्यांचिया हातांत
धन्य माझे माय–तात
    त्यांचे पायीं दंडवत !

ओळख होतां तुझी जरा—

सखि, ओळख होतां तुझी जरा
मज गमे जिंकली वसुंधरा !

तुझ्या प्रीतिच्या रत्नासाठीं
शोधशोधिले सागरकोटि
आणि राजसे आज शेवटीं
मज दिव्य चमक ती दिसे जरा !

शोध लागला तुझ्या मूर्तिचा
ध्यास जडे मज प्रेमपूर्तिचा
रत्नपारखी माझ्या मनिचा
गे ! लुब्ध होउनी जाय पुरा !

एक शब्द तूं मजसि बोलतां
स्वर्गहि येइल माझ्या हातां
स्वर्गधरेची अमोघ सत्ता
तूं कधीं आणशिल सांग घरा ?

तुझ्या नि माझ्या मधुरसंगमीं
होउन जाइन सार्वभौम मी
राज्यलक्ष्मि तूं, मी तव स्वामी
कधिं होइल का हा भास खरा ?

प्रीतपांखरा–

प्रीतपांखरा, बांधिलेंस तूं घरकुल माझ्या मनीं
यौवनांतल्या दृष्टिसुखाचा तंतु-तंतु जमवुनी
गोड स्मृतीनें तुझ्या फुलारे प्रभात हृदयीं क्षणीं
क्षणीं दुधाळे भवितव्याची रात, सख्या, चांदणी !

सुरम्य मूर्ती तुझी सांवळी भरली नयनान्तरीं
मधुर गान तव उरीं घुमवितें वासंतिक पावरी
संवादीं ते सूर राहिले पोहत श्वासावरी
प्रत्यक्षाचा मेळ न बसला इतुकें झालें तरी !

स्वच्छंदानें भरारतें मी भासांच्या अंबरीं
मेघफुलांतुन चाखित चुंबित अश्रूंची माधुरी
माझ्या हृदयीं कशी शिरूं मी भेटायातें तुला
नयनद्वारें मिटतां दिसशी स्वप्नीं तूं कोंडला....

मनांतुनी ये क्षणभर वरती पंखें रुंदावुन
उबव जीव हा हिरमुसलेला सावलींत घेउन
चोंचीमधली धुंद गुलाबी पाज, सख्या, माधुरी
स्वप्नांचें हें सौख्य लुटूंया स्वप्नें होउन तरी !

रात

डोंगराच्या पलीकडे
आला चांद उगवून
कसं सारं रानवन
दरवळे मोहरानं !

चांदण्याच्या दुलईंत
कसं झोपलं शिवार
ओघळते भुईवर
जणूं दुधाची घागर !

आंबराईच्या ढोलींत
भाट दिसाचे निजले
गप्पा सुगीच्या झोडीत
गडी अजुनी जागले.

देती आळोखेपिळोखे
गुरंवासरं झोपेंत
गार वाऱ्याची झुळूक
कशी अंगाला झोंबत !

चला आतां सारेजण
पहुडाया झोपडींत
गुरगुरसी कां वाघ्या,
मध्यानीची झाली रात !

नवखें वारें

अथांग भोळे भावुक डोळे रंग तुझा सांवळा
असा कसा ग तव रूपानें मला लावला लळा!
नवखें वारें उरीं बिलगलें मनीं बहरला मळा
एकाएकीं रानपांखरा जीव जाहला खुळा!

चुकुन कुठेंही दिसतां मोहक मूर्त तुझी हांसरीं
हृदयीं माझ्या उमलुन येतीं भावफुलें गोजिरीं
चुकुन कुठेंही नजरभेट तव घडतां होई कसें
जिव्हारीं ग घाव घालितां अवचित भरतें पिसें!

लाजाळूचं रूप निसटतं भरलं माझ्या मनीं
अस्मानाच्या हिंदोळ्यावर तरळे तनु साजणी!
सुंदर स्वप्नें पुरीं न झालीं; तशींच तीं राहिलीं
गंध दरवळे तुझ्या स्मृतीचा हृदयाच्या राउळीं!

वैशाखाच्या उन्हापरी मन आर्ततप्त जाहलें
शांतिस्थल पण माझें एकच तुझ्या मनीं राहिलें
गुपित लाडकें मुक्या जिवाचें तुला कळावें कसें?
दिनमानानें जगावेगळें वाढत आहे पिसें!!

वाट

ओढ्याची ही वाट !

दरिखोऱ्यांतुन रांगत लोळत
पानफुलांना अलगद चुंबित
वनराणीचें जीवन फुलवित
घुमवित गर्जत गीत खळाळत झुळझुळ जाई पाट !

कांटावरती तुझेंच घरकुल
तुझी राजसे येतां चाहुल
नकळत वळलें इकडे पाउल
कधींपासुनी वेध घेउनी तुझा जाहलों भाट !

वाटेनें या कितिदां आलों
वेळिं अवेळीं सदैव फिरलों
तुझिया दारीं क्षणीं थबकलों
जातां-येतां ओझरती तव कितिदां पडली गांठ !

परसामधल्या चिंचेखालीं
सौधावर वा सायंकाळीं
दिसलिस केव्हां उभी एकली
उजळविलें साकार चांदणें तिमिरीं तूं घनदाट !

कधीं समोरुन तुझिया जातां
लव लज्जेनें दूर सरकतां
हंसलिस किंचित् बघतां बघतां
आतुरलेले नयन भिडवितां फसलों हातोहात !

कधीं न परि तव सन्मुख आलों
एक शब्दही कधिं न बोललों
अबोल-पुष्पापरी राहिलों
मात्र धांवती श्वास धुंद मम तुझ्याच पाठोपाठ !

— नादावुन पण तुझ्याचसाठीं
आशेनें मी बघतो भंवतीं
घेउनि असलें वेड संगतीं
ओढ्याकांठीं फिरें एकला होउनि आज पिसाट !

ओढ्याची ही वाट !

माघारीण

आलं खुदकन हांसूं लेवुनिया नवं लेणं
आनंदून माहेरास आज निघे माघारीण !

गेला सर्दार उमदा पुढें घेऊन शिदोरी
चंद्रकळेचा हा शेव चुळबुळे मागें तरी !

कुणासाठीं जीव होई वरखालतीं सारखा
थांब सासुरवाशीणी आला समोरून सखा !

—आणि अवचित कशी गालीं उषा लवंडली
गोकुळींची गवळण काय कृष्णास लाजली ?

“ याच स्वारीनें कीं बाई पुरविला हेत आज ”
म्हणे मनांत, “ देऊन शालु नवलाचा साज ! ”

फडफडतां पदर अभिमानें फुले ऊर
सडपातळ नवेली टरेना कीं वाटेवर !

भेट सख्याची घेतसे गळां घालुनिया गळां
सोडवितां सोडवेना गोड सासरचा लळा !

संथ चाल दमदार पाउलांत घोटाळते
राणी लाडकी राजाची काय डोळ्यांनीं सांगते ?

—‘ नको लावूं वाटेवर दृष्ट माझ्या पुनःपुन्हां
दोन दिवसांत मागें येणार रे तुझी मैना ! ’

गडे तूं चंचल सौदामिनी !

गडे तूं चंचल सौदामिनी !

हंसरे हंसरे नयन कुरंगी
तरल विरलतर वसन शुभांगी
चालीमाजीं तुझ्या सळसळे चपलगती नागिणी !

कुणास पाहुन सांग हांससी
आणिक अवचित मधुर लाजसी
नयनांपुढती तुझ्या धवळली रात काय चांदणी ?

गालीं नाचे रंग गुलाबी
हृदय धुंद प्रीतिनें शराबी
तुझ्या मनींचें गूज काय हें रुणझुणतें कंकणीं !

अमूर्त अपुल्या भावभावना
भावि सुखाच्या तरल कल्पना
ललितराग तूं गाउन सुंदर सांग प्रणयभाषिणी !

अबोल झाली कां रसवंती
ओंठपाकळ्या कां या मिटती ?
डोळ्यांनीं तरि कळव आपुलें गुपित जादुगारिणी !

मम शिरिं उतरे अमृतगंगा
लुटुं ये ललिते नवरसरंगा
मेघ सांवळा मी आणिक तूं चंचल सौदामिनी !

यमुने !

तुझ्या पाण्यांत यमुने, झाडाझुडूपा कडेला
लाज सावरीत उभ्या, गवळणी आडोशाला !

नाद चुबुक चुबुक, पाउलांचा पाणियांत
पाठमोरी मी झाकुनी, अर्धांगास कुंतलांत

संपलेली जलक्रीडा.... श्रान्त सारंगलोचना
शोधतात कांठावर, रम्य चंदेरी वसना !

वस्त्रें चोरलीं हरीनें यमुने ग मी लाजलें
देई तरी मला गेड, वलयांचीं ग वल्कलें !

गेला खट्याळ माधव, वेळ नेमकी साधुनी-
कदंबाच्या बनामध्यें, कसा चोर पावलांनीं ?

वाऱ्यामाजी सूर भरी, त्याची मंजुळ पावरी
हंस तरंगावरती, जणूं चालले रुपेरी !

वाऱ्यासवें धाडील कां, निज वसनें श्रीहरी ?
पुरे बाई झाली आतां, गोड लज्जेची चाकरी !

रंग घेऊनी हरीचा, जळ तुझेंहि मातलें
उडतात घडीघडीं, वलयांचीं ग वल्कलें !

तूंही रंगसी यमुने, मत्त हरीच्या रंगांत
निळें नभ झालें—माझ्या— निळें बाहुलें डोळ्यांत !

निळसर कांहींतरी, माझ्या मनांत सललें
बघतां वळुनी मनीं, फुललीं तों नीलोत्पलें !

कुंजरसांतुन तुझ्या, आलीं कृष्णाचीं पाउलें
कृष्णसख्याच्या प्रीतीनें, माझ्या लज्जेला बाहिलें !

कृष्णकांतीची सघन, शाल ल्यालें, आनंदलें
आतां कशाला यमुने, वलयांचीं ग वल्कलें ?

ये रे! पावसाळी मेघा!

ये रे पावसाळी मेघा!
या रे शीळ घुमवीत,
जाल कुणीतरी का रे?
घाला तिचिया मार्गांत
राणी माझी लाजरी रे!
दिन असेल मोजित
असेल ती एकटीच
आणि माझ्या अधरींचीं
आठवीत सारें कांहीं
तिच्या वदनाची कांति,
झाली असह्य असेल
कशी आणि सांगूं कोणा
जा रे! पावसाळी मेघा
माझ्या प्रेम-जीवनाचा
जा रे रानपांखरांनो!
माझ्या गीतांचे आलाप
माझ्या काव्याची लकेर
जा रे वन-पवनांनो!

या रे रानपांखरांनो!
वनांतल्या पवनांनो!
माझ्यासाठीं तिच्याकडे
सुख-सौगंधाचे सडे!
लाजाळूच्या पानापरी
जातिसुमनांनीं दारीं
माहेरींच्या अंगणांत
मधुचिन्हें आठवीत
डोळां आणुनीया पाणी
गेली असेल सुकुनी!
तिला विरहाची व्यथा
माझ्या अंतरींची कथा?
रंग सांवळा लेवून
कर वर्षाव जाऊन
कंठ कोमल घेऊन
तेथें घुमवा जाऊन
तिच्या कानांत घुमवा
माझ्या प्रियेला हांसवा!

स्वर्गपरी !

लावण्याची प्रभा मुखावर शशीकलेसम खुले
अंगांगांतुन खट्याळ यौवन प्रमत्त नाचे डुले !
तरारला हा धुंद केवडा फुलार कांतीवरी
हंसगतीसह कुठें चालली मदालसा बावरी ?
देहलतेला कुसुमित करुनी वसंतवारा पळे
बिसतंतूचें विरल वसन हें छातीवरुनी गळे
उरोज उन्नत मखमालीचे होती वरखालती
मदनपुराचीं मादक लेणीं मदभारें हालती !
पदर सांवरी हळूंच अवचित नयन परी लाजले
ओंठावरती मधुहास्याची रेघ लालसर खुले
गालावरच्या खळींत दडले सुरवर स्वर्गातले
स्वर्गपरीचें रूप सुकोमल मदनानें मातलें !
मर्त्य अम्ही तर—काय धरावी हिची मनीं वासना ?
नको करूं तूं व्यर्थ मानसा तुझी तूंच वंचना !

सौंदर्या !

शुभ्र पांढरा बूच फुलांचा
  मार्गावरती सडा पसरला
मंद सुवासिक गंध सेवितां
  कणाकणांतुन जीव बहरला

हिंवाळ्यांतल्या प्रभात समयीं
  फुलें पहुडलीं तसूतसूवर
मुठींत इवल्या किती सांठवूं—
  सौंदर्या तुज, अपुरा मी तर !

येतां जातां पांथस्थांच्या
  पायाखालीं फुलें चिरडती
विनम्रतेचें व्रत हें सुंदर
  निर्माल्याप्रत हंसुनी जाती

सौंदर्या, तव काय उपेक्षा
  बाजारीं या जगांत चाले !
मुठींत इवल्या कसें धरूं तुज—
  अन्तर माझें शरमुन लवलें !

जरतारी क्षण

कधिं तरी तुझ्या मी आलों होतों दारीं
जुळविते स्मृती मम क्षण तसले जरतारी
एकदां अचानक अलभ्य घडला लाभ
तूं येतां पुढुनी मनीं कांहिंसें आलें,
अन् परस्परांना ओळख देती डोळे !

कधिं तरी तुझ्या मी आलों होतों दारीं
पहिल्याच भेटिची ओळख घेउन हंसरी !
होतीस उभी तूं, समोर सौधावरतीं
गालांत उगा तूं हंसलिस तेव्हां बाले,
वाटलें मनाचें नातें अपुल्या पटलें !

कधिं तरी तुझ्या मी आलों होतों दारीं
झेलीत उन्हाचें बर्फच ऐन दुपारीं !
होतीस उभी तूं लावुनिया पथिं डोळे
मी तसाच गेलों निघुनी ओढ्याकांठीं
भासले नयन तव भिडले माझ्या पाठीं !

कधिं तरी तुझ्या मी आलों होतों दारीं
घेऊन मनांतिल गूज लाजऱ्या अधरीं !
होतिस उभी तूं, घेउनि सायंदीप
आननीं तुझ्या मज अगम्य दिसला भाव
मी अबोल पुसलें केवळ तुजला नांव !

कधिं तरी तुझ्या मी आलों होतों दारीं
लागली लोचनां तहान जेव्हां भारी !
होतीस उभी तूं, जलघट घेउनि हातीं
वाटलें तृषार्ता देशिल जीवन राणी !
तूं निघुनी गेलिस अबोल चिडल्यावाणी ! !

—कधिं पुनः न आतां येइन तुझिया दारीं
मज तुझ्या दिलाची दुर्लभ गे दिलदारी
अंकूर जळाले, दुष्ट नियतिचा खेळ
परि क्लान्त होउनी अंग टाकितां शयनीं
कां वृथा चारुते फिरसी अंतःकरणीं ?

मरुभूमींत—

सुटलें वारें हें भरधांव—
धुंद दिशा या, दूर राहिलें मंगल माझें गांव !

सहारांत या असेल कुटला स्नेहाचा वर्षाव ?
वात्सल्याची हिरवळ कुटली ? बसती वर्मीं घाव !

भयाण छाया अंधाराच्या घेती माझा ठाव
म्लान दिसतसे ध्येयसिद्धिचा उज्ज्वल आज प्रभाव !

—गाढ निराशा असह्य होते, तरी उसळती भाव
ठेचाळत परि पुढें पुढें मज पार जायची हाव !

तूं निळ्या नभांतिल राणी

तूं निळ्या नभांतिल राणी ग !

निळसर साडी, निळसर काया
अंगांगावर निळसर माया
निळें रूप तव मज दिपवाया
आलें खालीं वरुनी ग !

निळीं कमलजे तुझींच नयनें
मला घालती निळे उखाणे
निळा पदरही गातो गाणें—
तुझ्या मनींचें हंसुनी ग !

तुझें कुजबुजे गहिरें अंतर
भाव उमलला निळसर नवथर
किणकिणती तव निळेच ब्रिल्वर—
मुक्या जिवाचीं गाणीं ग !

निळें कमल तव हंसे मुखींचें
दर्शन होतां तुज सूर्याचें
फुलवूं आपण स्वप्न उद्यांचें
निळ्या ढगावर बसुनी ग !
तूं निळ्या नभांतिल राणी ग !

प्रभो !

निळें निळें आकाश हें पसरलें दूर वर
खालीं पाताळ, मधें हा धरित्रीचा परिसर
तुझी अगाध किमया जगन्नाथा ! तालेवार
निर्मिलेस सूर्य–चंद्र लाख तारका सुंदर

इथें, तिथें, कुठें दूर एकहि न दिसे खांब
युगायुगांतून पण उभें अधांतरीं नभ !
तुझ्या मायेचा ओलावा ओघळतो ढगांतून
आम्हां सतत जगवी आणि देऊन जीवन–

धूलीकणांत, पानांत वादळाच्या तांडवांत
वारा होऊनी फिरसी जगज्जीवना साक्षात्
धरणीच्या उदरांत ज्वालामुखीच्या रूपानें–
गगनाच्या उदरांत आगरेघेच्या रूपानें–

इथें तिथें तुझें रूप चराचरांत विश्वांत
इंद्रधनूच्या छायेंत उमलत्या सुमनांत
निळ्या ढगांचा हिंदोला फिरविसी अस्मानांत
तुझें विशाल दर्शन करी जगास स्तिमित

जीवसृष्टि ही अवघी तुझ्या परेशा, मुठींत
तुझ्या अलौकिक हातीं चराचराचें जीवित !
–तूंच निर्मिसी उदारा ! गूढ अद्भुत मानव–
त्याच्या अथांग मनाचा गूढ अथांग स्वभाव !

कुणी उकलिलें नाहीं आजवर त्रिभुवनीं
देव कधीं सैतानहि वसे इवल्याशा मनीं
कधीं गर्जतें वादळ कधीं फुलतें नंदन–
तुझें खेळणें परेशा ! असे मानवाचें मन

'एका नयनांत हांसू एका नयनांत आंसू
क्षण सुख, क्षण दुःख आज असूं, उद्यां नसूं–'
'असें' निर्मिलेंस प्रभो ! थोर मानवी जीवित
तुझी अगाध किमया त्रिभुवनीं हेंच सत्य !

उदात्त माझें प्रेम

तुझे नि माझे जीवितपथ गे !
क्षणभर आले होते जुळुनी
भाव हृदींचा होता माझ्या
तुझिया ठायीं गेला जडुनी !

आणि वाटलें, कर अपुला तूं–
देशिल माझ्या करीं निरंतर
तुझिया रूपें येइल गमलें
स्वर्गसुखाचें नंदन भूवर !

परि झिडकारित, मज लाथाडित
अहंपणें तूं गेलिस सखये
अतुल निरागस मत्प्रीतीची
तुला न कळली महती अदये !

अर्धेअधुरें पुरेच मजला
जें केलें तूं दान प्रीतिचें
स्मरणी घेउन त्याची अंतीं
कडे चढिन मी कैलासाचे !

उदात्त माझें प्रेम खरोखर
बंध न त्याला पार्थिवतेचे,
अमर पुष्प तें तुला अर्पिलें
–मिरव श्रेय तूं अभिमानाचें !

रोज नवी अनुभूति

क्षण येती, क्षण जाती, उलटती दिनराती
नव्या नव्या अनुभूती प्रत्ययास रोज येती

रोज करी स्पर्श नवा, नवी सुखद जाणीव
रोज नव्या प्रकाशानें फुलें जीवाचें राजीव

कधीं खालीं, कधीं वर आंदोलतें हें जीवन;
चढ–उतारावरी या होई नवा क्षणक्षण

नव–क्षितिजाचा वेध घेत जातो पुढें पुढें
कधीं आशा–निराशेंत उगीचच जीव उडे

क्षणक्षण जीवनाचा, मला जिंकायाची आस
रोज नवी अनुभूति रोज नवीन साहस !

आज वाटतें

आज वाटतें, कुशींत तुझिया
हळुच शिरावें, मी पहुडावें
ओंठामधलें पिउनी अमृत
तुझ्या मिठींतिल सुख मी घ्यावें

मनामनाचें अपुल्या मीलन
शरीररूपें आज घडावें
शरीर आत्मा एकच होउन
परस्परांना आलिंगावें

कुणास ठाउक रुचेल का तुज
धीट आगळा भाव आजचा
तुझ्या उद्यांच्या स्वप्न-चुंबनीं
नाहींतर मी रमे आजचा

तुझ्या मिठींतिल गाढ मुक्तता
हवीच मजला गडे आजची
सूर्य उद्यांचा आज उगवुं दे
नकोच वेडे घडी उद्यांची !

नयन हो !

नका करूं बरसात, नयन हो, नका करूं बरसात !

संतत धारा धरुन न्हाणितां कुणास अंधारांत ?
पहिल्या पूजेसाठीं होते अधिर लाजरे हात,
जुळवित होते ओठ आरती अस्फुट कांहीं गात;
गुप्त जाहली जिवंत प्रतिमा तोंच अशी निमिषांत;
नका करूं बरसात, नयन हो, नका करूं बरसात !

मंदिरांत या नसे देवता गाभारा निर्वात,
अंताकडुनी तिच्या दयेची होय अशी सुरुवात;
रित्या आसनापुढें विझावी जीवाची फुलवात
याहुन घडणें काय ? पातला भक्तीचा कल्पान्त !
नका करूं बरसात, नयन हो, नका करूं बरसात !

कलावंत मी

गाणारच मी, गाणारच मी
मला असे तो छंद
मानित नाहीं, कलावंत मी
जननिंदेचे बंध

प्रातःकाळीं गाति पांखरें
करितां कां प्रतिबंध ?
तालसूर ते नकळत जुळविति
वृत्त, जाति वा छंद

पानफुलांतुन वारा वाहे
हवा तसा स्वच्छंद
सुगंधलहरी येतां उधळित
कराल पथ का बंद ?

ज्याचा त्याचा मार्ग वेगळा
ज्याचा त्याचा छंद
सूर्यासंगें फिरे सूर्यफुल
चंद्रासह निशिगंध

झांकळणारे तुम्ही कोण रे—
हा माझा आनंद
गाणारच मी गाणारच मी
मला असे तो छंद

तुझे माझे पथ दोन

तुझे माझे पथ दोन खेरंच हें पटे पण—
क्षणोक्षणीं मन माझें घेत राही आंदोलन

तुझ्या माझ्या ग प्रीतीचें इथें फुलावें नंदन,—
अंतरांत गोड आशा जाते कधीं लहरून

आणि शब्दाशब्दांतून गीत नवें उमलतें
निळ्या उषेच्या महालीं मनपांखरूं धांवतें....

सत्य, वास्तव, निष्ठुर करी परंतु बेचैन
कसें जायचें पैलाड साऱ्या भिंती ओलांडून ?

वास्तवाशीं झगडून उगा हंसतों, फसतों
नातें घडीचें स्मरून मूक आंसवें गाळतों

इथें जमले, जुळले क्षणभर जीव दोन
आणि आज अखेरीस फुटायचे पथ दोन

नाहीं भाळीं ग अपुल्या मीलनाची लाभवेळ
तुझी माझी अशी भेट एक नियतीचा खेळ

तुझे माझे पथ दोन फुटायचे ग येथून
नको गडे खिन्न मन दूर व्हायचें हंसून !

महाविद्यालयीन जीवन !

या इथेंच सरलीं क्षणांत वर्षे चार
जायचें आज हें ओलांडुनिया द्वार
हें खरें न वाटे, केवळ हा तर भास
या शारदाश्रमीं अजुनीही मी चूर
अन् आठवणींनीं भरून येई ऊर !

या इथेंच सरलीं क्षणांत वर्षे चार
या उंच नारळी पातीं हिरवींगार
फुलबाग समोरिल कारंजाचें पाणी
हा बोधिवृक्ष, हा ललितलिंब भरदार
सहवासें यांच्या बहरे सुख अनिवार !

या इथेंच सरलीं क्षणांत वर्षे चार
गुजगोष्टी स्मरती आंब्याखालिल गार
रेंगाळे मन्मन अजुनी मागें मागें
क्षण विनोदमिश्रित पडती कानीं बोल
क्षण हंशा, शिट्या अन् टाळ्या क्षण कल्लोळ

या इथेंच सरलीं क्षणांत वर्षे चार
गुरुजनीं दाविला मार्ग, दिला आधार
अवलोकिला इथें विश्वाचा इतिहास
सुखदुःखें बघुनी अनंत मानवतेचीं
हळुहळू उमलली कळी मुक्या हृदयाची !

या इथेंच सरलीं क्षणांत वर्षें चार
व्याकुळवी अजुनी अन्हेराचा वार
मी प्रीती केली, हाच एक अपराध
जिवलगे, स्थान तुज हृदयीं मृदुगंभीर
सौभाग्यसफळ तव होऊं दे संसार!

या इथेंच सरलीं क्षणांत वर्षे चार
जायचें कुठें तरि चार दिशांना चार
एकत्र खेळलों हंसलों आपण सारे
तरुलता, मित्रहो! आठव ठेवा हृदयीं
स्मृतिगंध दरवळो सदैव तुमच्या ठायीं!

या इथेंच सरलीं क्षणांत वर्षें चार
जायचें आज हें ओलांडुनिया द्वार
घुटमळे, अडखळे पाउल उत्सुक येथ
ही स्वप्नफुलांची चंचल अद्भुत नगरी–
सोडून झुंजणें आतां जीवनसमरीं!

—स्मरणांत विलसतिल इथलीं वर्षें चार
काळाच्या उदरीं जरी जाहलीं पार
तीं अमर पांखरें जीवनवृक्षावरलीं
दैन्यानें केव्हां थिजतां माझा कंठ
तीं ऐकवतिल या जगताला युगगीत!!

वनराणी तूं—

सुरत फाकडी, कवळि काकडी हाडपेर रांगडी
गौर लालडी उभी गुलछडी कोण हिचा सौंगडी ?
उरोज उन्नत फुलार, ताटर अंगलटीची तऱ्हा
टंच भरुन ये पोचट घाटा भरास ये हरभरा !

ज्वानीचा फळभार बहरला फुलारलें नंदन
भरल्या रानीं गिरक्या मारी उफाड नवयौवन
पानविड्याचा पिंक दिसावा तसा गळा कीं खुले
फणा काढुनी कचपाशाचा नाग सारखा डुले !

मृगनयनांच्या कडा काजळी पुष्पपापण्या वरी
भिरभिरते नजरेची गोफण बहिरि ससाण्यापरी
खळी पडतसे गालावरती, ओठावर तोंडलें
अमूर्त कसलें स्वप्न हांसरें हिच्या मनीं रंगलें ?

—वनराणी तूं हंसतमाधुरी पिकल्या आंबेवनीं
सावध मैने, राघू कोणी नेइल तुज चकवुनी !

वसन्त सरला

वसन्त सरला आणि राहिली
  मागें केवळ जळकी माया
प्रीति निमाली आणि राहिल्या
  मागें केवळ काजळ छाया

शकलें शकलें उरलीं मागें
  भंग पावतां जीवन-स्वप्नें
आणि आजला उरलें मागें
  मरण्यासाठीं असलें जगणें !

जगताचा या कंटाळा ये !

जगताचा या कंटाळा ये, द्या देवा मुक्ती–
जगें मृत्यूचें जिणें अकिंचन हीच जिथें नीती,–
सौंदर्याचा साज जिथें अन् नसल्यांच्या हातीं
जिथें बसतसे विश्वासाच्या प्रतारणा माथीं,

अन् मानाला जिथें लाभतो भलत्यांचा संग
सत्तेसाटीं जिथें होतसे सत्याचा भंग
मानव्याचे पाइक जेथें अन्यायें मरती
सत्त्वरक्षणीं चिरडुन जाते जेथें शिवशक्ती,

अधिकाराची दासी होते जेथ कला देवी
सतीस हंसती उपहासानें बाजारी देवी
अशांति जेथें प्रभाव टाकी युगशांतीवरती
सज्जन जेथें गुलाम होऊन दुष्टांना भजती–

त्या जगताचा कंटाळा ये, शल्यें हीं सलतीं
–तुजसाठीं मी जगे जिवलगे, तरी याच जगतीं !

रुद्रापरि जा—

आज नाहिंतर उद्यां पांगतिल नैराश्याचे ढग
पुढें पसरलें अथांग जीवन अर्थ उकलुनी बघ
गतगोष्टीस्तव कशास करणें अश्रूंचें सिंचन ?
क्षण दुःखांच्या कोमल घावा जा आतां विसरुन

किती जणांचे भग्न मनोरथ, तुझ्यापरी अन्तर
हंसतमुखानें तरी पुढें तूं लंघुन जा संगर
नव्या दिसाच्या आगमनाची ऐक नवी चाहुल
नवीन ध्येया आज बिलगुनी टाक पुढें पाउल

दिलें प्रभूनें जें जें तुजला तेंच तुझें वैभव
वनवासी पांडवापरी तूं धर्म उरीं जागव
पुष्पाचा तुज नाहीं शेला, नसो लाभला जर
कंटकमुकुटा घालुनि जा तूं पुढल्या मार्गावर

विजा चमकतिल भंगुन धरणी, पडतिल गगना तडे
ढळूं नको, तूं रुद्रापरि जा तरीहि गर्जत पुढें

अनुदिन यावें—

अनुदिन यावें तुझ्याकडे मी
तुझ्या दर्शना चातक होउन
तुझें प्राशुनी रूप मनोहर
परत फिरावें तृप्त न होउन

अनुदिन यावें तुझ्याकडे मी
संभाषणिं तव जाया रंगुन
गालाच्या तव खळींत मन्मन
ठेवुन जावें तुझियापासुन

अनुदिन यावें तुझ्याकडे मी
तुझ्या प्रीतिनें व्याकुळ होउन
सहवासाचें क्षण संजीवन
घेउन जावें मी आसवुन

अनुदिन यावें तुझ्याकडे मी
व्याकुळ आतुर तुजला पाहुन
मूक तुझी नयनांची भाषा
समजूनहि मी जावें परतुन

अनुदिन यावें तुझ्याकडे मी
    मनांत कांहीं नवखें घेउन
व्यथित मनानें परतावें पण
    मनांतलें तें मनांत ठेवुन.

—मनांतलें तें मनांत ठेवुन
    अनुदिन जावें असेंच येथुन
झुरत जळत राहिलों परस्पर
    उगीच आपण अनुदिन अनुदिन !

काय वाहूं तुझ्या पदीं ?

काय वाहूं तुझ्या पदीं
सांग सख्या माझ्या देवा
कुठें शोधूं तुझ्यासाठीं
दिव्य अमोलिक ठेवा ?

वनराणीच्या कुशींत
रानवेलीचीं बालकं
रुचेल कां तुला देवा
फुलांचा त्या अभिषेक ?

सुखवितो पांथस्थांना
ज्याच्या आसरा छायेचा
रुचेल कां तुला देवा
गंध त्याच चंदनाचा ?

गाय पहातां लेकरां
फुटे पान्हा वात्सल्याचा
रुचेल कां तुला देवा
त्याच नैवेद्य दुधाचा ?

करूं काय घातपात
सांग फुलल्या जीवांचा
रुचेल कां तुला देवा
धनी होणें मी पापाचा ?

काय आणूं तुझ्यासाठीं
निर्धनता माझी शक्ति
परी तुझ्या ठायीं देवा
माझ्या जीवनाची मुक्ति !

नयनींची अश्रुफुलें
तुझ्या पदीं झरतात
मानव्याची पुण्यगंगा
असे माझ्या आंसवांत !

आज युगाचा अन्त जाहला !

गगन ढाळितें दंव अश्रूंचें मोकलुनी धाय
आज युगाचा अंत जाहला, बुडलाही सूर्य !
पवन थांबला भरे तयाच्या धडकी हृदयांत
हिमालयाचें द्रवलें अंतर अवघ्या निमिषांत !

स्तब्ध जाहली गंगामाई वीचि न हलतात
हंसरीं कमळें गळुनी पडलीं निळ्या तलावांत !
नाहीं तारा, नाहीं वारा, जग अंधारांत
काय धरेला असे लागली काळझोंप शांत ?

विश्वशांतिचा प्रेषक गेला आज जगापार
छातीवरती वज्रफुलांचे झेलुनिया वार !
दाहि दिशा या गाती अजुनी करुणगीत आर्त
बुडुनी गेलें विश्वचि सारें शोकसागरांत !

—शांतिमहात्म्या ! आज युगाचा झाला जरि अंत
मानवतेची हांक तुझी पण घुमते विश्वांत !

पुनः रेशमाचा फांस ?

गेल्या स्मृतीच्या गीतिका वाऱ्यावरती विरून
आतां कसें तुझ्यासाठीं यावें हृदय भरून ?
तूंच केलेंस उध्वस्त माझ्या प्रीतीचें राऊळ
कोसळून भूमीवर पडे कृष्णाचें गोकुळ !

गेलीस तूं तरी आज पुढें पडतें पाऊल
कोण मागुनी येतसे येई कुणाची चाहूल ?
अंकुरल्या नव आशा आणि फुललें अंतर
काय कुणासाठीं झालें मन पुनश्च अधीर ?

आसावल्या हृदयाचीं झालीं उघडीं कवाडे
आतां कुणा देवतेचे सुरू व्हायचे पवाडे ?
घडायाचा फिरूनीया तोच काय इतिहास
भास आभास पुनश्च पुनः रेशमाचा फांस ?

ज्ञानेशा !

ज्ञानेशा हो ओंवी तुमची
वाचतांच मी झालों पावन
क्षणीं युगांचें पाप निवळलें
झालें अपुलें अमृतवर्षण

रत्नाचे जणुं खडे आपुले
बोल मराठी युगक्रांतीचे
चिंतामणीहि त्यांत चमकती
अक्षय वैभव मराठियेचें

अमर आपुली देवा, वाचा
भावार्थाची जणूं दीपिका
काळोखाच्या रेखामधुनी
तुम्ही फेकिल्या दीप्तिशलाका

ज्ञानरवी हा तुमच्या रूपें
सकळ चराचर उजळित येई
क्षणाकणानें फुलुनी जीवन
विश्व सत्य, शिव, सुंदर होई

मायबोलिच्या वंद्य नायका,
खरा 'मऱ्हाठी' तुमचा बाणा
दिव्य आपुला मंत्र ऐकतां
श्रुतीस्मृतींच्या लवल्या माना

लवते पायीं नम्र शीर्ष मम
आज आपुली ओंवी वाचुन
सहजच म्हणतां 'कवी' कुणी मज
थिजतें अन्तर आणिक शरमुन!

समान्तर रेषा

मी लिहितां तुजवर मुग्ध निरागस गाणीं
कां व्याकुळता तव सांग थरारे नयनीं ?
गीतांत माझिया छचोर नसतां भाव
तूं अजाणता कां सांग घालिसी घाव ?

तूं अजाण ? छेः मी कसें म्हणावें तुजला ?
ज्ञानांत तुझ्या तूं पुनीत करिसी सकलां
हें खरें तरी पण ओळखिली तूं नाहीं—
गीतांतिल माझ्या भावांची नवलाई

ते भाव लाजरे नव्हेत अवखळ हंसरे
ते भाव प्रीतिचे नव्हेत मोहविणारे
ते भाव खरोखर सात्त्विक अन् निष्पाप
तूं सांग मंगले, शिवेल कां मज पाप ?

मी गीतें माझीं दाखविलीं गे तुजला
अपराध काय हा हातुन माझ्या घडला ?
जें नव्हतें मन्मनिं तेंच तुझ्या पण आलें
अन् अजाणता हें भलतें कांहीं झालें !

भलतीच याचना केली मी, तुज गमलें
तूं शंका घेतां शल्य विदारक सललें
तें काहुर पाहुन तुझ्या मनांतिल तसलें
कळवळुनी अंतर दहिंवरलेही डोळे !

–निःशंक तुला पण आज स्नेहले ! करितां
स्नेहांतिल माझ्या उदात्तता तुज पटतां
शुचितेंत नाहलें हृदयाचें प्राकार
जाहला युगांचा मजला साक्षात्कार

हें जीवित अपुलें लोहमार्ग कीं दोन
नाहींच जायचें कधीं एक होऊन
जरि गमतें–क्षण हो मीलन क्षितिजापाशीं
आभास दूरचा मृगजळ तेंच विनाशी

आभास भंगु दे समीप आपण येतां
उभयांस कळावी वास्तवांतली ऋजुता
विश्वांत धांवतिल दोन समान्तर रेषा
करूं साथ परस्पर, नसे मीलनाकांक्षा

व्हावाच चिरंतन प्रवास अपुला संगें
स्वप्नांत याच कीं पांथस्थे ! मी रंगें !

रात पसरे भोंवतीं

रात पसरे भोंवतीं जग सारें झोपलेलें
तळमळे एकला मी दुःख अंतरांत सले
तळमळ, तगमग होते सारखी मनांत
नको नको होई जीव लक्ष लागेना कशांत

पहावेना, सोसवेना आशास्वप्नांचा हा अन्त
बिलगून राही जीवा हेंच दुःख, हीच खन्त
उद्वेग ये आयुष्याचा कांहीं घडेना नवीन
किती दिन कंठायचे दुःख असलें घेऊन ?

कसें जायचें पुढतीं आस नवी बाळगून ?
झालें भविष्यहि अंध न्हाले अश्रूंत नयन
भग्नाश मी येथ झुरे कोण पुसतो दुःखांत
अंधारांतली सावली नाहीं कोणास दिसत !

कृतज्ञता

स्वप्नफुलांनीं होउनि कुसुमित
कधिं आशेनें फुलणें बहरत
नैराश्याच्या कधीं दरींतुन
तसेंच जाणें पथ उल्लंघत !

कधिं हास्यानें होणें प्रमुदित
वा अश्रूंनीं असणें दुःखित;
सुखदुःखांच्या हिंदोळ्यावर
असेंच आंदोलत मम जीवित !

—परंतु ज्यांनीं याच पथावर
केलें माझें यथार्थ स्वागत
आपुलकीची शीतल छाया
धरिली ज्यांनीं मजवर संतत;

आणि शिकविलें मजला ज्यांनीं
नभा घालण्या उंच गवसणी,
अनंत आशा, अनंत स्वप्नें
विशाल दृष्टीपुढें ठेवुनी—

माझ्यासाठीं झटले जे जे
सदैव त्यांची मजला ओळख
आणिक अवघ्या मानवतेचे
तेच खरोखर सच्चे पाइक !

पांच लहरी

तूं तूंच लाविलें वेड प्रथम अंतरीं
वर्षाव प्रीतिचा सख्या, करी झडकरी
वा घाव विखारी घाल कट्यारीपरी—
रे ! लाभूं दे मज सौख्य तेवढें तरी
एकलेपणाहुन प्रेमनिराशा बरी !

लोटल्या आजवर शून्य किती दिनराती
परि कुणी कुणाला दिली न ओळख पुरती
अज्ञातच आपण परस्परांना अजुनी
गे ! अवचित कधिं तूं येशिल मज दिपवाया
मी कल्पतरू, तूं होशिल कधिं मम छाया ?

ही आषाढांतिल किर्र्ऽ काजळी रात
झिमझिमे सारखा पाउस, झुळके वात
कोलाहल निजला, कुंद जाहलें भंवतीं .
पण मीच मात्र तव लावुनि स्मृतिचे दीप
उजळवितों तिमिरीं हृदिंचे नंदादीप !

तूं नव्हेस तो जो चिंतियला दिनरजनीं
तूं नव्हेस तो जो रंगविला मी स्वप्नीं
तूं नव्हेस तो रे ! सुखकर ज्याची स्मरणी
दिनरजनीं, स्वप्नीं, स्मरणीं ज्या मी पुजिलें
तूं नव्हेस तो रे ! म्हणुनी अंतर रडलें !

तूं कुसुम तुझें ग कुसुमापरि जीवन
तूं कुसुम तुझें ग कुसुमापरि हें मन
तूं मूर्तिमंत ग लाजलाजेंर कुसुम
तुडवुनी पदीं पण तूं मज अवमानिलें
रे मूर्त मार्दवा! काय तुला शोभलें?

शासन

प्रणयाच्या अंगणांत चाले प्रणयाचा डाव
रति लाजत लाजत घेई मदनाचें नांव !
दर वेळीं वेगळेंच नांव घ्यावयाची अट
कांहीं सुचेना रतीस पैज आली अंगलट

हरे अंतीं मदनिका झाला विजयी मदन
आणि कृतक कोपानें करी रतीला शासन
कदंबाच्या बनामध्यें फुलारल्या कदंबाला
बांधी कमल-बंधांनीं घट्ट मदन रतीला !

लालबुंद कमळाच्या लांब नाजुक देटांनीं
रतीलागी मारी स्मर काया फुले रोमांचांनीं
कमलांतले केसर उडतांच भराभर
कसे झिंगले कैफांत रतिनयनांचे शुक्र !

नेत्र रतीचे रंगले आंत पराग शिरतां
झाला घायाळ मदन तिला बघतां बघतां !
तंतु तंतु कमळाचा रति–नयनीं वितरे
आणि थिजला मदन रूप पाहुनी लाजरें

गळ्लींच हातांतील लाल तांबडीं कमळें
तिच्या नयनीं पहातां शुक्रसौंदर्याचे कळे
पुसूं पाहे नेत्र रति मत्त मदना बघुनी
झाली अशरण परी बांधलेले हात दोन्ही !

पारवा

गर्द अंधारांत रडे
   शरदांतला गारवा
माझ्या मनीं घुमतसे
   तुझ्या स्मृतीचा पारवा

तोच सदा घुमवितो
   मंत्रमुग्ध कानीं रव
हृदयाच्या कोलाहलीं
   चालतसे कलरव

करूं लागे पारव्याशीं
   हितगूज वेडें मन
आकारुनी भारावुनी
   शब्द घेती आंदोलन

तेच शब्द, तेंच गीत
   त्याच आतां कविता या
भग्न अवशेष उरे
   तुझी स्मृति मिरवाया !

ये निराशे !

ये निराशे ! घाल माझ्या जीवनीं थैमान तूं !
अन् प्रकाशीं जीविताच्या माजवी अन्धार तूं !
ध्येयस्वप्नें गे ! धुळीला चाललीं वाऱ्यासवें
आस आतां राहिली ना वाळलीं हीं आंसवें !

भाव माझे खाक झाले जीवनीं वाळू-रणीं
कां युगांचा शाप लागे दैव माझें कोपुनी !
मी न आतां झिंगणारा दुःख घेऊनी वृथा
मी न आतां ढाळणारा अश्रु अंधारीं वृथा !

मार्ग माझा एकला हा एकटा मी चालतों
संगती ना कोण माझ्या, मी न येथें थांबतों !
फोडुनीया भोंवतींचे पत्थरी काळे कडे
वायुवेगें चाल माझी सारखी जाई पुढें !

ये निराशे ! ओक माझ्या जीवनीं तूं काजळी
सूर्य मी सामर्थ्यशाली घेतसे तूझा बळी !

विपरीत न घडलें

त्या दिवशीं असतां बोलत कांहींतरी
वेगळेंच कांहीं ये माझ्या अंतरीं
तव लोचन होते खिळले माझ्यावरी
मी पाहत होतों तव लोचनचातुरी

जी गालीं नयनीं प्रीत तुझ्या पाहिली
जी दिवसा रात्रीं स्वप्नीं मी रेखिली
अधरांनीं अधरीं रेखाया सत्वरीं
आसुसलें होतें अधिरें मन हें जरी—

तो स्वाद सुधेचा पहिलावहिला हवा–
जरि वाटत होतें– दिला न कोणी दुवा
फडफडला अंचल, तडफडली भावना
ती असह्य झाली तुला मला वेदना
मदनाची धुंदी नयनांतुन हांसली
अंगांत कांपरें, वाचा झाली लुळी

—वेड्यासम सरलों क्षणांत आपण दुरीं
घायाळ होउनी विद्ध पांखरापरी
वेडांत मिठींतिल मुक्ती मिळती तर
चांदण्यांत फुलतें तिमिराचें मंदिर!

फडफडला अंचल तडफडलें मन पुन्हां
होतात गोड त्या अजुनी संवेदना
विपरीत न घडलें, अन् सरला तो क्षण
वंचनाच केली त्या दिवशीं आपण
वंचनाच केली त्या दिवशीं आपण !

श्रावणराणी !

हें सृष्टीचें रूप मनोहर
श्रावण बरसे झिमझिम झिमझिम
पानफुलांचे नूपुर घुमवी
पवनसुंदरी रिमझिम रिमझिम

हिरवीं हिरवीं गवती कुरणें
हिरव्या रानीं हिरवीं गाणीं
वस्त्र मुलायम तरल पोपटी
लेवुन नटली श्रावणराणी !

हिरव्या साडीवरती पिवळें
ऊन मधूनच पसरे, चमके
ढगाढगांतिल हंसतीं किरणें
तेज सांडुनी भूवर नवखें

क्षणांत जमती नीलमेघ अन्
झिमझिम झरती पाउस धारा
हंसऱ्या हिरव्या बरसातींतुन
नाहत डोले जग--डोलारा

चराचरांतिल हिरवी माया
बघतों, टिपतों घेतों चुंबुन
चिंब जाहल्या वसुंधरेचें
रूप मनोहर घेतों प्राशुन !

याच वेळिं तूं आली होतिस !

याच वेळिं तूं आली होतिस
काल माझिया घरीं
झरत मुखांतुन होती तुझिया
बोलसुधा-माधुरी

याच वेळिं तूं अधुनी मधुनी
पाहत माझ्याकडे
काढित होतिस मला न्यहाळित
समजुत माझी गडे !

याच वेळिं तूं बसुनी येथें
तुझ्या जीवनांतलें—
सांगत होतिस देत दिलासा
दुःख मला 'मागलें'

याच वेळिं तूं "विसरून जा मज,"
सांगत होतिस जरी
रडलें माझें अबोल अन्तर
न कळे कांहीं परी

—याच वेळिं मी केविलवाणा
आज एकला घरीं
तुला कालची आज आठवुन
रेखित नयनान्तरीं !

सूर्यफुलांनीं दिवस फुलवितें

सूर्यफुलांनीं दिवस फुलवितें मी माझ्या दारीं
प्राजक्ताचा गंध दरवळे सदैव मनहारी
प्रभातकालीं चंद्रकरासम नित झरती धारा
मंजुळ मुरली घुमवित फिरतो इथें तिथें वारा !

उमद्या उमद्या वृक्षलतांवर किरणांची किमया
अंगणांतला चंदन देई सकलांना छाया
वेलीवरचा सुगंध फिरतो प्रेमगीत गात
सांज लाविते मांगल्याची सदनीं फुलवात

निशिगंधानें रात उमलते स्वप्निल चंदेरी
नीज जांभळी घेउन येते स्वप्नें जरतारी
स्निग्ध प्रेममय स्पर्शें निघतें न्हाउन प्राकार
पदचिन्हांनीं देवा अपुल्या पावन हें दार

कामधेनुही तशी नंदिनी उभ्या घरीं दारीं
नवल काय मग, अमरावति या उतरे संसारीं ?

चढे काजळी अंधाराला

घडीघडीला तुझाच आठव
    उगाच फसतों आभासांतच
जिन्यावरी वाजती पाउलें
    परंतु येतें कुणि दुसरेंच

सभोंवार मम लक्ष वेधतें
    तुला शोधण्या खिडकीमधुनी
समोर येतें कुणि तिसरेंच
    मूर्ति तुझी पण येत न पुढुनी

पदराशीं नित कुजबुजणारा
    आज एकला येतो वारा
निःश्वसितें पण तुझीं सुगंधी—
    सवें न त्याच्या; सरे निवारा

कंकण-किणकिण घुमे न कानीं
    बोलफुलांची नाहीं कुजबुज
अन् उभयांनीं उभया बघणें
    मधेंच कोठुन चोरुन आज ?

—आज गडे तूं नाहीं आलिस
    कसा तरी हा दिन मावळला
आज गडे तूं नाहीं दिसलिस
    चढे काजळी अंधाराला !

कविमानसा !

देवाघरचा अमर विहग तूं, रसवंती तव थोर
कशी घालिते मोह मना तुज दीड दमडिची पोर ?

वरदहस्त तूं सरस्वतीचा
गुलाम बनुनी हिच्या प्रीतिचा
गीतामार्जी गुंफिसि कां हें यौवनरूप छचोर ?

मायाविनि ही अदय अंगना
भंवतीं भंवतीं करित गुंजना
नकोच हुंगूं फूल अफूचें भरलें गरलें घोर !

ऊन गड्या हें, नव्हे चांदणें
शीतल करुनी वेडीं नयनें
आग प्यावया धजसी कैसा, तूं तर मुग्ध चकोर !

नवरत्नांचा फुलव पिसारा
नाच नाच तूं अखंड मोरा
आनंदाश्रू झेलाया ही अर्जवील लांडोर !
कशी घालिते मोह मना तुज दीड दमडिची पोर ?

सूर्यफुला !

उमल, उमल, रे सूर्यफुला !
अरुणरथाचें चक्र वाजलें,
अरुणशिखीही आरवला !

निळसर, धूसर, धवल धुक्यामधिं
सृष्टिसखीचा झुले झुला
पानावरती नाचत मोती
तालावर त्या नाच, फुला

जरतारी नवकिरणांचे कर
घालित पाखर, सख्या, तुला
उधळ, उधळ तूं सुवर्णमंडित
रविकिरणांकित तुझी कला

उमल लवकरी, उघड पाकळ्या,
सुहासवदनें हंसव मला !
उमल, उमल, रे सूर्यफुला !

तिचें स्वप्न

(जगांतील सर्व फुलं नाहींशीं झालीं आहेत, असं स्वप्न पडणं
म्हणजे भयंकरच नव्हे काय ?)

" फुलें लोपलीं, गेलीं कोठें....काय कळेना उठा–
अहो राजसा, माझा ठेवा आणुन द्या हो अतां !–
नाश पावलीं फुलें जगांतिल....माझीं हंसरीं फुलें
उठा लवकरी, प्रिया मला या चिन्तेनें पोळलें ! "

शब्द तिचे ते नाहीं कळले, उठला तो सत्वर
व्यथित हृदय तें प्रिय पत्नीचें त्याच्या वक्षावर
भयव्याकुल तें वदन प्रियेचें बघतां तो चरकला
" फुलें लोपलीं ?....कसलीं ?....कुठलीं ?...." कांहींसें बोलला !

एकाएकी उठली कां ती ? काय तिला वाटलें ?
मध्यरात्रिच्या नीरव समयीं नवल जणूं वर्तलें !
नाजुक देहा हलवित तिचिया दबलेला हुंदका
कमललोचनीं दंव अश्रूंचे दुःखी ती सारिका

थरथर कापत होती तिचिया ओंठाची पाकळी
अश्रूमाजी न्हाली होती गालावरची खळी
कारुण्याचा भाव मुखावर असह्य झाली व्यथा
कळली नाहीं स्तिमित पतीला मुक्या जिवाची कथा

दूर जाहली पतीपासुनी चपल नर्तिकेपरी
शय्या सोडुन क्षणांत एका निघे त्वरित सुंदरी
तिच्यामागुनी तोहि चालला, आलीं तीं अंगणीं
चंद्रासंगें विहरत होती रात्र नभीं चांदणी !

न्हाणित होती फुलझाडांना चंदेरी साउली
निश्चल नयनें अंगणांतलीं तिनें फुलें पाहिलीं
रम्य प्रफुल्लित फुलझाडें ती पाहुनिया हांसली
सुवर्णक्षणिं त्या पतीस बिलगुन समाधान पावली

व्यथित पतीच्या बाहूवरती शिर टेकित आपुलें
" स्वप्नच तें तर ! " हळुंच पतीला शब्द तिचे बोलले !

आसावुनि मी धांवुं कशाला ?—

झुळायचे जर नाहिंत अपुल्या जीवांचे धागे
आसावुनि मी धांवुं कशाला आभासामागें ?
गीतरूप जर नाहीं होणें गाणें प्रीतीचें
व्यर्थ कशाला कवनीं गुंफूं भाव अंतरींचे ?

तिळही नाहीं जागा मज जर तुझ्या मंदिरांत
करूं कशाला मूर्तीचें तव पूजन स्वप्नांत ?
मला पाहतां फुले न गालीं उषा एकवार
व्यर्थ कशाला मनास ओढूं फोडुन अंधार ?

—अंधाराचा चिरप्रवासी अंधारीं फिरतो
अंधारांतिल कालीं गाणीं ओंठीं सांठवितो !
कधीं कधीं तीं ओंठामधुनी झरतीं बाहेर
कुणास ठावें पडतिल कानीं तुझ्याच ते सूर !

—शुभ्र जीवना तुझ्या राजसे पुढें कधीं काळीं
खुलविल किंचित् मम गीतांची किनार ही काळी !!

आठवण

कसे संपले ग दिन,　　काांहीं कळेना वळेना
माहेरीं का सासरीं मी　　बाई कसें उमजेना ?
उमजेना रोज कसें　　झटपट काम होई
सारे करिती कौतुक,　　" लाडकी ही सूनबाई ! "

' त्यां 'ची प्रेमाची पांखर　　सदा बाई माझ्यावर
घुटमळून आतांच　　गेले कामास बाहेर
झालें आतांच जेवण　　झाली निरवानिरव
दुपारच्या एकांतीं या　　होई कालवाकालव

तोंच लवली पापणी,　　फडफडला पालव
आणि एकाएकीं आला　　वेळूग्रामचा आठव
लाल तांबडा तो पथ　　उंच सुरूचें तें झाड
कल्पनेंत सुख देई　　माहेरीचें तें कवाड !

एका क्षणांत येतसे　　डोळ्यापुढें घरदार
माझ्या प्रेमळ पिल्याची　　मूर्ति होतसे साकार !
" गेली नाहीं तो रमली　　पोर गुणाची आपुली
किती तरी दिवसांत　　चिठीचपाटी न आली—"

असतील म्हणत कीं,　　माझ्या ' बाई ' आणि ' आई '
आणि करीत कौतुक　　आठवीत सारें कांहीं !
गप्पा सुरस ' मधू 'च्या　　महाविद्यालयांतील
मारे येऊनी रंगांत　　चाललेल्या असतील !

मग्न असेल ‘सुभाष’ नव्या रहस्य–कथांत
बंधू लष्करी बाण्याचा दूर तिकडे ‘पंडित’
शांत, भोळा माझा ‘दादा’, असेल कीं अभ्यासांत
‘बेबी विजया’ असेल रमलेली खेळण्यांत

गीत ‘छबा’ नि ‘कला’चें आलें असेल रंगांत
रेडिओंतलें संगीत असेल कीं देत साथ !
आतां रोज आठवण करतांना वेणीफणी
‘छबा’ ‘चिमा’ आणि ‘कला’ माझ्या प्रेमळ बहिणी

असें किती आठवून, इथें व्याकुळ मी व्हावें
माझ्या साऱ्या प्रेमळांचें, असें चिंतन करावें
–असें चिंतन करून डोळां झरतसे पाणी
ऊनपाऊस सुखद, आज स्मृतींच्या जीवनीं !

आज अकल्पित

तुझीच लागे ओढ जिवाला
    आज अकल्पित कशी कळेना।
तुझेंच चालें मनांत चिंतन
    आज अकल्पित, तुला कळेना

किती दिसांनीं होतां ओळख
    जमे अचानक स्नेह आपुला
किती दिसांनीं होतां पारख
    नकळत तरळे भाव निराळा

तरळूं लागे भाव निराळा
    अजुन कसें हें तुला कळेना ?
स्फुरूं लागलीं नवथर गाणीं
    अजुन कसें हें तुला वळेना ?

तुझेंच गाणें ओंठावरती
    दिवसा रात्रीं करतें नर्तन
क्षणाक्षणाला येउन आठव
    तुझ्यांत विरतें माझें मीपण

हृत्कमलाचे पराग गुंफुन
    स्वप्नवसन मी विणलें सुंदर
हलक्या हातें मधुचित्रासम
    रेखियलें मी तुजला त्यावर

फिरुन फिरुन तें चित्र पाहतों
स्वप्नसुंदरी आतुर होउन
हंसऱ्या फसव्या नगरींतच ह्या
रमतों, ध्यातों सगळें विसरुन !

ओढ लागली अशी जिवाला
तुझी राजसे आज अकल्पित
वळवाच्या ये सरीपरी तरि
आज नाहिं तर उद्यां अकल्पित !

असा चालला अभ्यास

ओळीमागूनीयां ओळी सरतात झरझर
पुस्तकांत डोळे परी– मन कुठें भानावर ?
तरळत्या मानसांत शिरेनाच आज कांहीं
उगा उलटतों पानें एक ओळ मनीं नाहीं

तुझें रूप, तुझी मूर्ति आज खिळली नयनीं
तुझ्यावांचून दिसेना कांहीं मला त्रिभुवनीं !
'असा' चालला अभ्यास सखे, तुझ्या चिंतनांत
क्षणक्षण असा जाई गोड तुझ्या आठवांत

मधुनीच थबकतें निरर्थक हें वाचन
आणि तुझ्यासवें पुन: मन घेतें आंदोलन
आंदोलन तुझें मनीं परी डोळे पुस्तकांत
ओळीमागूनीयां ओळी आणि पुढें सरतात–

पानामागूनीयां पानें आतां पुढें उलटणें
उगा पाण्यामध्यें जणूं रेखा रेखीत बसणें !

रंकाळ्याच्या तीरावर

उन्हें पुसट पिवळीं गेलीं क्षितिजाच्या पार
रेंगळती संध्याछाया रंकाळ्याच्या तीरावर

दिव्य अक्षरें सोनेरी मेघमालेंत संध्येचीं
धुंद जळलहरींत शोभा लाल तरंगांची !

रानपांखरांचे थवे परतले घरट्यांत
त्यांच्या मीलनसूक्ताचे सूर रम्य घुमतात !

वाजवितो कुठेंतरी बाळ गुराखी पावरी
गोड गोड साद तिचा पसरला येथवरी !

आदळती, आपटती येती लाटा कडेवर
फेनफुलांचे गुंफिती हार हंसरे सुंदर !

गजबज पथावर रोजचीच रहदारी
सहलती कांठावर मुग्ध किशोर किशोरी !

फडफडती पदर अवखळ वाऱ्यावरी
इंद्रधनूपरी शोभा खुलतसे मनहारी !

राजघाटावर कोणी पाय सोडुनी पाण्यांत
नाद मंजुळ चुबुक पाउलांचा करीतात !

बाळें चिमणीं बोबडीं दंग झालीं खेळण्यांत
जीवेभावें आणि कुणी गुजगोष्टी सांगतात !

हेलावतो आंदोलतो पुढें चिमणा सागर
अविरत घुमवितो काय संगीत–मंथर ?

उमटलें पाण्यावर सांज तारकेचें लास्य
लाटेवर झळाळतो शुभ्र पांढरा प्रकाश !

चंद्रकलेचें करुनी निरांजन स्निग्ध शांत
गगनाच्या तबकांत सांज लावितसे वात !

स्वर्गीतल्या किन्नरांनीं आळवितां दीपराग
उजळेल आपोआप लाख दिवल्यांची रांग !

जळीं निर्मळ सांवळ्या चंद्रबिंब झळझळे
पुढें पोहत पोहत काय राजहंस चाले !

उरीं तरूंच्या सावल्या कवळितो जलाशय
उभा कसल्या चिंतनीं संध्यामठ ध्यानमय ?

करकरे रात, होई— रातकिड्यांची अंगाई
चाले चिचव्या शेजारी कशी कोळियांची घाई !

चमकती अंधुकसे राजप्रासादाचे दिवे
दुधाळल्या चांदण्यांत जणूं भासती काजवे !

दूर शहरीं गोंगाट सोरं जाहलें प्रशांत
विसावलें विश्व सोरं चंद्रम्याच्या सावलींत !

फुलवीत स्वप्नें उभा एकला मी मुशाफिर
आणि हंसतें जीवन उसळत्या लाटांवर !

तें सारें आठवतें—

त्या भेटी, तें जीवन
स्मरतें तें दुःख जुनें
मन झुरतें व्याकुळतें
आज इथें सर्व सुनें !

—परिचित हें ग्रंथालय
आज सुनें तुजवांचुन
आज कुठें दर्शन तव ?
सहवाचन, संभाषण !

मात्र तुझा श्वसनगंध
दरवळतो अजुन उरीं
अर्ध्यावर उरलेलें
पुस्तक हें तेंच करीं !

गेलिस तूं अर्ध्यांतुन
तें सारें आठवतें
अधुरी ही भावकथा
जल नयनीं पाझरतें !

अवचित ये जाग मला—

अवचित ये, जाग मला
सरलेली मध्य निशा
क्षितिजाच्या सीमेवर
अजुन दूर दूर उषा

गाउनिया आर्त गीत
भृंग झोपले फुलांत
निजलेलीं पानफुलें
अजुन विश्व शान्त शान्त

शयनीं मम शुभ्र फुलें
ढाळितसे पारिजात
दरवळतो मधुर गंध
अंगणांत मी निवान्त

गगनाच्या फलकावर
तार्‍यांनीं लिहिलेलें
विश्वाचें दिव्य काव्य
वाचुनिया मन दिपलें !

हें अगाध, हें अनंत
विश्वसख्या, रूप तुझें
उत्तर रात्रींत मला
दर्शन दे कोण दुजें ?

तूंच मला दिससी रे !
सृष्टीच्या अंकावर
पवनाच्या लहरीवर
गात गात गीत मंद्र

तूंच मला जागविलें
अवचित कीं झोंपेंतुन
दूर अनन्तांत मला
नेशिल कां बोट धरुन ?

एकटाच मी येथें
तूं कोठें येसी पण ?
गहिंवरला अंधारहि
दहिंवरलें वरुनि गगन !

वादळी संध्याकाळ

उफाळती हृदयांत माझ्या अनंत उमाळे
कसे आणि कुठें करूं, कोणापाशीं मी मोकळे ?

कशासाठीं जीविताचा वृक्ष असा डळमळे
निराशल्या अंतरांत आर्त आक्रंदन चाले !

परतले पक्षी घरां जातां दिन मावळून
वादळानें केला घात आलें नभ झाकळून !

काजळली चंद्रकांति भंग पावल्या आकांक्षा
गर्द मेघांच्या छायेंत सुन्न झाल्या दशदिशा !

पडलेली धर्मशाळा तिथें बसलों थकून
ध्येय–तारका लोपली वाट दिसावी कोठून ?

काळ्याशार अंधारांत कडाडते वीज वरी
आणि सुकलेल्या गालीं ओघळती अश्रूसरी !!

अजून मी—

अजून मी तुजसाटीं आतुर !
प्राण लागले जरी पणाला
दुःख पोचलें जरी शिगेला
मृण्मय जीवन जरी आजला
तरीहि माझें भग्न न अन्तर !

नयन कोरडे जरी राहिले
हृदय भाबडें जरी न स्फुरलें
स्वप्न भंगलें जरी एकलें
मरुभूमीवर तरि आशाङ्कुर !

प्रीत वाहिली तुझिया पायीं
तुला न त्याची पर्वा कांहीं
आस पालवे तरिही हृदयीं—
"तूं माझी गे ! सखी निरन्तर !"

तुझेंच पूजन, तुझीच भक्ती
तुझ्याच पायीं माझी मुक्ती
तुझी प्रीत ही मला विरक्ती
संजीवन तूं मृतास या तर !

दे सान्तांतुन अनन्तदर्शन
तुझ्यांत मिसळो माझें मीपण
मूर्त होउनी अज्ञातांतुन
दिपव विजेसम घनतिमिरान्तर !

प्रभु कृष्णापरि

लखलख करिती दिव्य तारका
निळें निळें नभ आलें उजळुन
फुलाफुलांतिल भ्रमरापरि मज
उडत जायचें दिशादिशांतुन !

कर्णकुंडलें रविचंद्राचीं
नक्षत्रांच्या गळ्यांत माळा,
गुरु शुक्राच्या करीं आंगठ्या
निळा भरजरी माझा शेला !

विश्वाला मी घालिन वेढा–
भव्य भरारी एकच घेउन,
आकाशींच्या मांडवांतल्या–
फुलाफुलांना स्पर्शुन भेटुन

–प्रभुकृष्णापरि घुमवित वेणू
त्रैलोक्यांतुन घेइन तान
पोकळिचा घेऊन कटोरा
विश्वप्रेम मी मागिन दान !

अर्थ निराळा

हरित फिकट तव पदर फडफडे
  तसाच लहरे भाव मुखावर,
उभा एकला समीप तुझिया
  गोंधळून मी मोहुन तुजवर

वावरलेली तूं पण दिससी,
  आज दिसे तुज वेध लागला,
हंसुनी डोळे तुझे, मृगाक्षी,
  आज सांगती अर्थ निराळा

अर्थ निराळा कळे तुझा तुज,
  अर्थ निराळा कळे मलाही,
झुरतों आपण व्यर्थ मनांतच
  अजुन निराळें घडे न कांहीं !

हे पर्णांनो ! हे पुष्पांनो !

हरित वनांचें, गिरिकुहरांचें,
पर्णफुलांचें, पशुपक्ष्यांचें,
निळसर निळसर आकाशाचें,
वेड मला या सौंदर्याचें !

कोंदटलेल्या भकास शहरीं
गुदमरलें पण माझें जीवित
स्वार्थाच्या या बाजारांत
पडलों मागें उगाच खिचपत

धिक्कारुन हें जीवन असलें
मला जायचें रानवनांत
मुक्त स्वैर मी फिरेन नित्य
मधु चाखित अन् कळ्याफुलांत

घोष परंतु प्रगत बुद्धिचा
पृथ्वीवरचे करिती मानव
निसर्गासहि केलें अंकित
म्हणति स्वतःचा हा तर गौरव !

कोट्यवधी जन आज उपाशी
अर्धनग्न अन् फिरति भिकारी
हीच काय हो प्रगती अपुली ?
परागतीची दुनिया सारी !

हीच असे कां श्रेष्ठ संस्कृती ?
हीच निशाणी प्रगत बुद्धिची ?
म्हणणारे कुणि म्हणोत कांहीं
खूण मात्र ही अधोगतीची

प्रगती कसली ? अधर्म हा तर—
कृत्रिमतेचा अन् स्वार्थाचा
निर्मळ सात्त्विक गूढ रम्य त्या
छंद मला नित रानवनींचा

गमते मजला फुलाफुलांसह
नयन आपुले नित उमलावे
पशुपक्ष्यांची गीत—भरारी
घेउन आपण स्वैर फिरावें

निळ्या नभांतुन, गिरीदरींतुन
हिमाचलाच्या पलीकडेही
वनदेवीच्या सान्निध्यांतच
युगें आपुलीं उलटुन जावीं

कंदमुळांची रोज शिदोरी
वनावनांतुनि करुनी सेवन—
पर्णकुटींतिल प्रियेस सुंदर—
रानफुलांचें लेणें अर्पुन—

—देहमनानें बनुनी कणखर
करायचा मज प्रवास पुढचा—
हिंस्रश्वापदां भिउनी जी मज
बिलगुन देइल स्वाद सुधेचा—

हाय परंतु कुणा कळावें ?
असह्य माझें इथलें जीवित
पर्णफुलांची घुमते सळसळ
क्षणाक्षणाला मम कानांत

घ्राणामध्यें माझ्या फुलती
कळ्याफुलांचे गोड सुवास
रानफळांच्या मधु स्वादानें
स्रवते माझी रसना खास

पाश माझिया बसला भंवतीं
कसा परंतु याच जगाचा ?
बाजारीं या करितों सौदा
कृत्रिमतेचा अन् स्वार्थाचा

–हे पर्णांनो ! हे पुष्पांनो !
वृक्षलतांनो ! पशुपक्ष्यांनो !
गिरिकुहरांनो ! हरित वनांनो !
सत्यसृष्टिच्या आभासांनो !–

–बघूं तुम्हांला किति घोटाळुन
कां न होतसे शेवट तुमचा ?
जगुं दे तरि मज असलें जीवन
गुलाम होउन परिस्थितीचा !

खुले प्रेमाचें भांडार !

येतां तुवा चढून ही माझ्या घराची पायरी
घरादारांत पडली तुझी प्रभा ग सोनेरी

तुझ्या डोळ्यांचा गोडवा जसा श्रावण-भादवा
अमृताचा होत गेला दिस रोज नवा नवा

शिणविते कामधाम कधीं तुझ्या शरीरास
कष्ट शीण होऊनीया वाटतो कां वनवास ?

थोरामोठ्यांची तूं लेक माझें गरीबाचें घर
सांग, नाहीं ना मी दिलें दुःख तुला आजवर ?

'आई' भाबडी प्रेमळ आहे प्रेमाचें मोहोळ
ग्रीष्म-स्वभाव 'ताञ्यां' चा आहे तुझ्याशीं सरळ !

भोळे माझे आईबाप नको मोडूं शब्द त्यांचा
उभयतां मान राखूं त्यांच्या साऱ्या करणीचा

कधीं कठोरसा शब्द गेला माझ्या मुखांतून
ओघळतांना आंसवें मला आलीस दिसून

नको घेऊं मनावर माझें तसलें वागणें
सखे ! हास्यानें तुझिया करी उन्हाचें चांदणें

तुझ्यामुळें होतील कीं काट्याकुट्यांचींही फुलें
वनवास वाटेल कीं स्वर्गापरी तुझ्यामुळें !

तुझ्यामुळें आलें माझ्या घरा सखे ! घरपण
संसाराच्या श्रीमंतीचें मिरवूंया थोरपण

—तुझ्यामुळें वाटे मज विश्व झालें माझें घर
सखे ! सदैव आपुलें खुले प्रेमाचें भांडार !

कृष्णसखा मी !

कृष्णसखा मी—पण नाहीं हो
मुरली माझ्या करांत रंगत
मोरपिसारा नच डोईवर
नच राधेची प्रेमळ संगत

प्रेमाचीं पण गाउन गीतें
फिरायचें मज इथेंतिथें हो !
मधुशब्दांची मंजुळ मुरली
घुमवायाची इथेंतिथें हो !

हृदयीं माझ्या कुंभ प्रीतिचे
भरलेले हो ! कांठोकांठ
त्या कुंभांतिल पाजुनि अमृत
फुलवायाचे तुमचे ओंठ !

'होरी' खेळत खेळत उडविन
इंद्रधनूचे अद्‍भुत रंग
तुमच्यामधली कौरव-नीति
करायची मज आतां भंग

राधेचें तें प्रेम चिरंतन
मला गायची त्याची महती
त्या निष्ठेची, त्या प्रेमाची
पटवुन देइन तुम्हां प्रचीति !

निर्मूलन मी करीन अवघ्या
शिशुपालांच्या शतपापांचें
निर्दयतेंतुन, निष्ठुरतेंतुन
गीत गायचें मज श्रद्धेचें !

सत्यबलावर पुरें विसंबुन
विश्वप्रेम मी देइन मिळवुन
त्या प्रेमाचा पाठपुरावा
शिकविन करण्या श्रद्धा ठेवुन

त्यासाठीं पण घ्या हो ! जाणुन
हृदयाहृदयामधले भाव
त्यासाठीं पण हवें तुम्हांला
सत्त्वशील अन् होणें पांडव !

निळसर डोंगर

निळसर डोंगर
दिसती धूसर संध्याछाया
तूं आणिक मी
जणूं चाललों रंग टिपाया

लाल जांभळे
कोमल पिवळे तऱ्हेतऱ्हेचे
रंकाळ्यावर
संमेलन हें नवरंगांचें

टक लावुन तें
पाहत रेलुन कटड्यावरुनी
रंग प्राशितों
आपण दोघे भान विसरुनी

अननुभूत त्या
सौंदर्याचा वेध घेत मन
मूकतेंत त्या
स्तब्धतेंत त्या गेला क्षणक्षण

चंद्र शिरावर
चवऱ्या ढाळित आला गगनीं
चमचमलें तें
रजतरुपेरी हंसरें पाणी

क्षणांत हलल्या
जळांत अपुल्या त्या पडछाया
होउन जाणिव
आणि बिलगल्या अपुल्या काया !

मनांतलें तें--

मनांतलें तें मनांत विरतें
किती जायचें अजुन पुढें मज
अंतरांतली महदाकांक्षा
हळुंच वाजवुन जाते अलगुज

दिसूं लागतीं नवीन क्षितिजें
झेप घेत मन इंद्रधनूवर
पिसापरी मन नभीं तरळतें
पाउल माझें ठरे न भूवर !

परंतु क्षणभर....क्षणभर सारें !
मुळीं न लागे कांहीं हातीं
ठरलेल्या या चाकोरींतुन
नित्य पाउलें जातीं....वळतीं....

मनांतली ती मनांत विरते
क्षितिजाच्या पलिकडली हांव
परिस्थितीच्या वाऱ्यावरती
दिशेवांचुनी माझी धांव !

रखडत अपुला मार्ग चालणें
दिवसा रात्रीं सदा राबणें
हेंच आजचें झालें जीवन
कसें स्फुरावें नवखें गाणें ?

मेजावरती कीट्स् नि शेले
तसेच पडले धूळ खात ते
भावुकतेचीं त्यांचीं गाणीं
मी न वाचलीं....शल्य बोंचतें

—शल्य बोंचतें, अंतर झुरतें
नकोनकोसें जातें होउन
क्षणैक तें पण....फिरति पाउलें
अन् ठरलेल्या चाकोरींतुन !

उगीच तूं दिसतांच—

ओंठ लालसर, डोळे निळसर
    कुरळ रेशमी काळे कुंतल
फूल उमलतें हंसूं मुखावर
    फडफडणारा खट्याळ अंचल

खट्याळ, हंसरी नजर तुझी ही—
    उगा अनामिक लावी हुरहुर
उगीच तूं दिसतांच जराशी
    उगा अचानक उठलें काहुर !

उठलें काहुर परंतु गेलिस
    एक लाजरा कटाक्ष फेकित
वळचणीस त्या तूं माझ्यावर
    उगीच दिसलिस अमृत शिंपित

—उगीच दिसलिस....तुझा परंतु
    ढळला किंचित् पदर तेवढा
तरळत माझ्या अजुन मानसीं
    तुझ्या उरींचा मदन—केवडा !

नांव !

ह्या कोमल कलिक मूक गायनीं चूर
उधळती सूर ते वातावरणीं दूर
होउनी तयांची अक्षरमाला दिव्य
हांसरा लाजरा रंगविते जो भाव
माझिया प्रियेचें तेंच सुमंगल नांव !

झरतात रुपेरी धारा, न्हाली अवनी
उधळितो चंद्रमा धवल चांदणें गगनीं
जाहली तयाची आकाशांतिल गंगा
त्या गंगेवर जी नाव घेतसे धांव
माझिया प्रियेचें तेंच सुमंगल नांव !

गिरिदऱ्यांतुनी ती गर्जत धांवे सरिता
लहरींचे घुंगुर घुमती अवखळ जातां
सागराकडे अन् तिच्या जिवाची ओढ
मीलनीं तयांच्या नुरतो ज्यास अभाव
माझिया प्रियेचें तेंच सुमंगल नांव !

कुजबुजती, हंसती विनोद सहजच करुनी,
त्या स्वर्ग-धरेच्या सीमेवरती कोणी !—
हातांत घालुनी हात मैत्रिणी दोन—
त्या उषा—निशांचा मोहक दिव्य प्रभाव
माझिया प्रियेचें तेंच सुमंगल नांव !

या चराचरांतिल मंगल मंगलतेचे
झळकती दिव्यतर चंद्रहार मोलाचे
    शोभती चिरंजिव मोति टपोरे त्यांचे,
अन् असे जयांचा अद्‌भुत अतुल जडाव
माझिया प्रियेचें तेंच सुमंगल नांव !

शाहीर कवींच्या सुंदर रसवंतीचें
तें नवथर यौवन जेथें रंगुन नाचे
    नवरसांत प्रगटे जेथें काव्यानंद
जें सर्वसिद्धिचें, कल्पफुलांचें गांव
माझिया प्रियेचें तेंच सुमंगल नांव !

मुलींनो !

फुलापरी हो ! तुम्ही मुलींनो,
फुलांतल्या जगिं तुमचें जीवन
हंसुनी फुलुनी गंध उधळितां
फुलराण्यांनो ! तुम्ही बागडुन

अवखळ, हंसरे रम्य मनोहर
प्रसन्न सालस तुमचे लोचन
निष्कलंक, निष्पाप खरोखर
दिसतो तुमच्या भाव मुखावर

त्या भावांतिल सात्त्विकतेनें
फुलतें माझें दुःखी अन्तर
त्या भावांतिल प्रसन्नतेनें
निवतें माझें हें व्यथितान्तर

आज नवें हें माझें जीवन
आज उलटलें पहिलें पान
फुलापरी मी होउन बालक
तुम्हांस कथिलें इवलें ज्ञान

भरलें अमृत हृदयीं तुमच्या
   मानवतेचें नयनीं पाणी
भविष्यांत अन् आहे तुमच्या
   सुखी जिवांची भाव-कहाणी

तुम्ही उद्यांच्या उज्ज्वल माता
   उदंड तुमची माया ममता
वेंचिन तुमच्यास्तव मी कणकण
   तुमच्यासाठीं माझें जीवन !

जानकी वनवासा चालली !

वनवासा चालली जानकी—
वनवासा चालली !
पुढें शोभती रामधनुर्धर
मधें जानकी कोमल सुंदर
मागें तिचिया लक्ष्मणाची मायेची सावली !

जात बाजुच्या गांवावरुनी
सहज तिघेजण—तयां पाहुनी
कळ्याफुलांतुन 'रामलक्ष्मण' घुमली नामावली !

गांवामधल्या कुणी नवोढा
सीतेभंवतीं घालुनि वेढा
विचारतां तिज प्रश्न लाजरा नयनफुलें हांसलीं !

—" सांग साजणी पुढें कोण 'ते' ?
सांग नांव ग रूप कोणतें ?
जनक-कन्यके ! कोणाची ती मूर्ती ग सांवळी ?"

समयीं त्या ती होउन लज्जित
वदे कांहिंसें पदर सांवरित
सुखदु:खाच्या ऊनपावसीं ह्रदयें आंदोळलीं !

" गौरवर्ण ते विनम्र सुंदर
मायापांखर घालित मजवर
मागें माझे दीर उधळिती प्रेमळ किरणावली !

श्रावण–मेघापरी सांवळें
रूप जयांचें पुढें आगळें
ज्येष्ठ बंधु ते भावोजींचे " बोलुनिया लाजली !
वनवासा चालली जानकी–
वनवासा चालली !

माझ्या घरट्यांत

नाहीं माझ्या घरट्यांत रास हिऱ्यामाणकांची
भावमय किमया ही हृदयाच्या दौलतीची !

नाहीं माझ्या घरट्यांत कल्पफुलांचा संभार
पारिजातकाचा गंध मंद झरे सभोंवार !

नाहीं माझ्या घरट्यांत चांदरातीचें मोहळ
बालरवि-किरणांची नाचे इथें प्रभावळ !

नाहीं माझ्या घरट्यांत सातसूरांचा झंकार
मंद्र सप्तकांत गाते एकतारी एकस्वर !

नाहीं माझ्या घरट्यांत प्रणयाचा मधुमास
क्षणभर इथें या हो वत्सलता चाखण्यास !

नाहीं माझ्या घरट्यांत कधीं कपाळाला आठी
खुलें हंसणें दिसेल माझ्या चिमण्यांच्या ओंठीं !!

महाराणी लक्ष्मीबाई गर्ल्स हायस्कूलच्या परिसरांत–

[सौ. गंगूताई कोकिळ यांनीं नांवारूपास आणलेल्या कोल्हापुरांतील आदर्श कन्याशाळेवरील प्रस्तुत कविता आहे.]

'लक्ष्मीबाई कन्याशाळा' नांव घुमत राही
करवीरांतिल पहिली शाळा असे मुलींची ही
ज्ञानवेलिचें अमृत सेवुन कितीतरी अबला
प्रबला ठरुनी गेल्या येथुन भूषण देशाला !

कुणी शिक्षिका, राष्ट्रसेविका शोभतात थोर
कुणी भूषवित फुलामुलांनीं अपुला संसार
कुणी विदूषी म्हणुनि चमकल्या गाजवीत नांव
ज्ञानदीपिका तीच तेवते, तेच मनीं भाव

परंपरा ती अजुनी चाले, घडतो इतिहास
कणकण झिजती अजुनी येथें विद्येचे दास
इतिहासाचें पर्व उघडिलें इथें नवें ज्यांनीं
क्षणक्षण अपुल्या आयुष्यांतिल वेंचियला ज्यांनीं–
स्त्रीत्वाची नव शिकवण ज्यांनीं दिधली साक्षात
या शाळेच्या महन्मंगला त्याच माय–तात !

ही शाळा हें जीवन वाटे हंसरी फुलबाग
मुली नव्हे या फुलेंच कोमल उधळतात रंग !
फूलपांखरापरी विहरती मुली येथ तेथ
आनंदाच्या सौगंधाची करिती बरसात !

हा हिरवा, हा निळा, तांबडा, हा तर चंदेरी
पदर विहरती वाऱ्यावरती कितीक जरतारी
इवल्या इवल्या किती बालिका इवल्या ओंठांच्या
साधीभोळी सदा आवडे त्यांची ती वाचा

ओंठ तांबडे, निळसर डोळे गौर हिचा बांधा
कुणी वाटते श्रीकृष्णाच्या गोकुळिंची राधा!
शकुन्तला, उर्वशी मेनका कुणि वेधक दिसती
कुणी अहिल्या, कुणी द्रौपदी, सीताही गमती!

राजिवनयना हंसऱ्या बाला पटांगणीं रमती
कोटि सूर्य हे कुणाकुणाच्या भाळावर खुलती!

सौभाग्याचा तिलक कपाळीं, शांत स्मित वदनीं
गांभीर्यासह तरल रसिकता लहरतसे वदनीं
मुद्रेवरती दिसे तकाकी तेजाची सकला
उदार हृदयीं हंसत नांदते जणुं सात्विक कमला

प्रमुख शिक्षिका प्रेमळ 'कोकिळबाई' या असती
'लक्ष्मीबाई' शाळेच्या या मायतात खुलती
इथें वेचिलें जीवन यांनीं कष्टवीत काया
इथें निर्मिती विश्व नवें या वर्षुनिया माया

इथेंच करिती मुलीमुलींवर अमोल संस्कार
नव-स्त्रीत्वाचें स्वप्न भावमय झालें साकार!

शाळेमधल्या असती सर्वहि ‘माझ्या’ या बाला
मातृत्वाची शुद्ध कला ही सजवी हृदयाला
शिस्त, खेळ, अभ्यास, शील हा आदर्शच यांचा
ममता यांची वेल पालवो सदैव विद्येचा

प्रेमळ सात्त्विक विदग्ध इथले अध्यापक सगळे
मनोलतांना जपुनि फुलविती मधुगंधी झेले
स्वप्न एक हें आज उराशीं एक नम्र भाव
उज्ज्वल व्हावें भविष्य यांचें, झळकावें नांव !

सावली

प्रखर उन्हाळा आज जीवनीं
पथीं ठरेना थकलें पाउल
दुःख, क्लेश, अपमान साहतां
भाव करपती शिरीषकोमल

सरे काहिली क्षणीं परंतु
प्रेमळ हंसरे सुहृद् देखतां
गार सावली सहज लाभते
सुहास्य त्यांचें प्रसन्न बघतां

घरास येतां वत्सल नजरा
न्हाउ घालिती मज प्रेमानें
गार सावली धरती मजवर
मायतात मम हंसऱ्या वदनें

प्रिया माझियाजवळीं येतां
भाव उमलती मृदुल फुलांचे
गार सावली तिच्या संगतीं
विरती हृदयीं कढ दुःखांचे

व्यास, वाल्मिकी, नाथ-तुक्यांची
हरिकरुणेसम रसमय वाणी
गार सावली कल्पतरूची
देई खडतर जीवन-मरणीं

अनामिकाचीं वसनें लेवुनि
    मानवतेस्तव लढत राहती–
गार सावली त्यांच्या स्मरणीं
    अक्षय विलसे माझ्यासाठीं

स्थलकालाच्या सीमेपुढचीं
    निसर्गांतलीं रम्य कूजितें–
गार सावली रक्षण करतीं
    चिदानंदमय जीवन फुलतें !

उन्हांत असुनी मला लाभली
    गार सावली अशी जीवनीं
नभांत असुनी सूर्य झळाळत
    मला न्हाणिलें चंद्रकरांनीं !

टीपा—

पुढील टीपांतील निर्देश कवितेचें नांव व रचनाकाल अशा क्रमानें केलेले आहेत. १९४४ ते १९५३ या दहा वर्षांतील निवडक कविता या संग्रहांत समाविष्ट केल्या आहेत. बहुतेक सर्व कवितांचें रचनास्थळ कोल्हापूर आहे.

खालील 'वृत्त–जाति–छंदां'त बहुतेक कविता आहेत. देवप्रिया, पादाकुलक, भूपति, लवंगलता, पतितपावन, सृष्टिलता, सूर्यकांत, चंद्रकांत, अंजनी, श्यामाराणी, प्रणयप्रभा, जीवनलहरी, ओंवी–देवीवर इ.

१	ये कविते	२२–१२–५३
२	दैवत	४–६–५२
३	ओळख होतां तुझी जरा–	११–४–४४
४	प्रीतपांखरा–	१०–९–४५
५	रात	७–११–४४
६	नवखें वारें	२०–८–४५
७	वाट	६–६–४६
८	माघारीण	६–७–४८
९	गडे तूं चंचल सौदामिनी !	१८–४–४८
१०	यमुने !	५–४–४९
११	ये रे ! पावसाळी मेघा !	३–७–५३
१२	स्वर्गपरी	८–८–४८
१३	सौंदर्या !	२५–५–५२
१४	जरतारी क्षण	६–४–४७
१५	मरुभूमींत–	२–१–४६
१६	तूं निळ्या नभांतिल राणी	५–८–५०
१७	प्रभो !	२५–५–५२
१८	उदात्त माझें प्रेम	९–८–४७
१९	रोज नवी अनुभूति	१–६–५२
२०	आज वाटतें	२७–१–५१
२१	नयन हो !	१०–१०–४७
२२	कलावंत मी	२–१२–४८
२३	तुझे माझे पथ दोन	२९–१०–५०
२४	महाविद्यालयीन जीवन !	५–१–४९
२५	वनराणी तूं–	२–२–४९
२६	वसन्त सरला	२–३–४९
२७	जगताचा या कंटाळा ये !	५–४–५०
२८	रुद्रापरी जा–	२९–५–५२
२९	अनुदिन यावें–	३१–३–५१
३०	काय वाहूं तुझ्या पदीं ?	१२–११–४७